

Sunndal kommune

Plan for kulturminner

2023-2028

Vedtatt av kommunestyret XX.XX.2023, K.sak XX/23

Innholdsfortegnelse

Innhold

.....	1
Innholdsfortegnelse	2
Om planarbeidet.....	3
Del 1. Kulturhistorien i Sunndal kommune	4
1. Hva er en kulturminneplan/plangrunnlag	4
1.2. Oppbyggingen av planen	4
1.3 Kulturminner og kulturminnevern	4
2.0 Lovverk, aktører i kulturminnevernet og kilder til kunnskap	6
2.1 Lovverk og juridiske dokumenter.....	6
2.2 Aktører og ansvar.....	7
2.3 Kilder til kunnskap om lokalhistorie i Sunndal	7
2.4 Kartlegging av kulturminner.....	8
3.0 Historie og lokalt særpreg.....	10
3.1 Forhistorien og de automatisk fredede kulturminnene	10
3.2 Historisk tid (1536-)	13
4.0 Status kulturminner i Sunndal 2022.....	15
4.1 Fredede kulturminner.....	15
4.2 Kulturminner i Sunndal kommunes eiendom	17
4.3 Kirkesteder	17
4.4 Gjenstandssamlinger i privat eie	20
4.5 Bygninger og kulturmiljøer i privat eie	21
4.6 Kulturlandskap	25
4.7 Immateriell kulturarv	26
5.0 Oppsummering av status og utfordringer.....	27
Del 2: Mål og tiltak.....	29
Del 3: Utvalgte kulturminner fra Sunndal kommune	30
6.0 Forklaring til tabellen	30
6.1 Utvalgte kulturminner.....	30
6.2 Grunnlag og argumentasjon for utvelgelsen av kulturminnene.....	33
Vedlegg 1: Kart over utvalgte kulturminner med ekstra stor verdi.....	1

Om planarbeidet

Planarbeidet til den første kulturminneplanen ble oppstartet etter oppfordring fra Møre og Romsdal Fylkeskommune i 2014. Den foreliggende planen er i store trekk en revidering av planen fra 2014. For å nå ut til flest mulig tidlig ble det arrangert pressekonferanse for lokalavisene der planarbeidet ble presentert før oppstart. Dette førte til noen henvendelser før planarbeidet tok til som ble tatt med i det videre arbeidet.

Opprinnelig var det planlagt en ettergåing av SEFRAK objektene i kommunen sammen med planprosessen. Dette arbeidet har måttet vente. Det ville involvert mer arbeid, kostnader og tid enn det var ramme for. For å likevel få en best mulig oversikt over de mest verneverdige objektene i kommunen ble det opprettet en gruppe med representanter fra hver krets i kommunen. Disse representantene ble utvalgt ut fra at de allerede var kjent for å ha spesiell interesse for historie og kulturminner. De ble oppfordret til å rådføre seg med andre som kunne vite noe og satte opp hver sin liste over kulturminner. Disse listene samt listen fra den fylkesvise planen ble lagt til grunn for de utvalgte kulturminnene i den følgende planen.

Arbeidsgruppen uttalte seg også på innhold og disposisjon av planen for øvrig. Det var til sammen 4 møter i denne gruppen i tillegg til e-post korrespondanse. Gruppens medlemmer var: Nils Bjørsvik (Ålvundfjord), Ola J. Smiseth (Ålvundeid), Jan Silseth (Sunndalsøra), Tor Helge Gravem (Grøa), Erik Jenstad (Gjøra) og Ingrid Viseth (Øksendal).

Med på møtene var også kultursjef Ole Magne Ansnes og Marit Hjelmo fra plan-, miljø og næringstjenesten i kommunen. Som følge av disse møtene ble det også dannet en facebookgruppe "Kulturminner i Sunndal" hvor det alminnelige publikum kunne komme med innspill og tilbakemeldinger. Disse ble så tatt med videre i planarbeidet.

I tiden etter at den første planen har blitt ferdigstilt har flere av kulturminnene som ble vektlagt i planen fått tilskudd fra Kulturminnefondet til restaurering. At de har stått i kommunens kulturminneplan eller var tenkt å stå i den reviderte planen er et viktig punkt når disse tiltakene har blitt vektlagt. I tiden etter at planen ble skrevet har det etter hvert kommet en del ny kunnskap om flere kulturminner som burde vært med i planen hadde det vært kjent på det aktuelle tidspunktet. Disse er tatt med i den reviderte planen. Det kommer stadig fram ny kunnskap om kulturminnene i Sunndal.

Både den opprinnelige planen og den reviderte er ført i pennen av Jarle Stavik, som har vært innleid fra Nordmøre museum til dette arbeidet og satt opp etter mal for planer i Sunndal kommune.

Del 1. Kulturhistorien i Sunndal kommune

1. Hva er en kulturminneplan/plangrunnlag

En kulturminneplan skal ifølge Riksantikvarens veileder for kulturminneplan «sette kulturminner og kulturmiljø på den politiske dagsorden». Riksantikvaren skriver også i sin kommunestrategi at: «*Alle kommuner skal ha oversikt over sine verneverdige kulturminner, kulturmiljøer og landskap, og prioritere et utvalg av kulturminner som skal tas vare på.*» Dette er oppdraget som kulturminneplanen skal svare ut.

Arbeidet med planen vil gi økt kunnskap om lokalhistorien lokalt. Resultatet skal danne grunnlag for å legge inn nye kulturminner i reguleringsplaner for å gi dem mer formelt vern. Kulturminner som blir plassert i planen gis også styrkede muligheter for å bli tatt vare på ved at de prioriteres i kommunens egne tilskuddsordninger, fylkets tilskuddsordninger og andre tilskuddsordninger slik som Kulturminnefondet. Kulturminneplanen er en temaplan og kulturminnene som får plass her får ikke noe formelt vern av det. Imidlertid er flere av kulturminnene vernet på grunn av sin alder (automatisk fredede kulturminner) eller fordi de etter at den opprinnelige kulturminneplanen ble laget er gitt kommunalt vern gjennom mer bindende kommuneplaner, slik som sentrumsplanen.

Grunnlaget for den opprinnelige planen var kommunens egen planstrategi som planfestet utarbeidelsen av en slik plan i 2012 innen 2017. Dagens kulturminneplan er for lengst gått ut på dato og måtte slik revideres. Bevaring av kulturminner er med å oppfylle mål 1 i kommuneplanens samfunnsdel: *En attraktiv og mangfoldig kommune med stabilt folketall rundt 7000 innbyggere i 2030.* Kulturminner har en opplevelsesverdi, de bidrar til å lage tilknytning til stedet og øker trivselen. De har også ofte estetisk verdi. Undersøkelser viser at mennesker jevnt over synes tradisjonell arkitektur, er finere enn den moderne. 80% av befolkningen i Norge sier kulturminner er viktige eller meget viktige for dem. Å ta vare på kulturminner bidrar slik i å ta vare på den mentale helsen og er med å oppfylle samfunnsdelens mål 4: *God helse, livskvalitet og trivsel.* Å ta vare på eldre bygninger i stedet for å bygge nytt er også viktig for miljøet og fører til reduserte klimagassutslipp som vektlagt i samfunnsdelens Mål 3: *Bærekraftig forvaltning av natur og verneområder – reduserte klimagassutslipp.*

1.2. Oppbyggingen av planen

Planen er tredelt – en tekstdel som oppsummerer kulturminnene og Sunndals historie, en skjematisk handlingsdel og en del med de utvalgte kulturminnene. Til sammen er det 6 kapitler hvorav det siste er planens del 3.

1.3 Kulturminner og kulturminnevern

Hva er et kulturminne

“Alle spor etter menneskelig virksomhet/aktivitet, i vårt fysiske miljø” er den vanlige bruken av kulturminnebegrepet. Men også hendelser, tro, tradisjon, og lokaliteter tilknyttet dette, blir definert som kulturminne.

Reglene om kulturminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til. Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes. Ved

vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene.

Hvorfor kulturminnevern

Kulturminner og kulturmiljø er en del av grunnlaget for å forstå oss selv og samfunnet. Kunnskapen om disse gjør hjemstedet vårt spesiell for den enkelte, og unik i en større sammenheng.

Ikke alle spor etter fortida kan, eller skal, vernes, men vi må erkjenne kulturminna som en ressurs for vår egen tid og en ressurs vi forvalter på vegne av fremtiden. I dette ligger en plikt til å ta vare på kulturarven på best mulig måte. Vi må gjøre valg ut fra hva vår tid vurderer som viktig å ta vare på; hva er særpreg i vår region og våre bygder?

En skiller mellom faste kulturminner (bygninger, murer, veier o.l.), løse kulturminner (gjenstander) og den immaterielle kulturarven (kunnskap og ferdigheter innen håndverk, dans, musikk, tradisjoner, eller skikk og bruk.)

Kulturminnevern har også en økonomisk side. Riksantikvaren skriver i sin strategi for kulturminnevern i kommunene at: *Formidling og bruk av historien er med på å øke attraktiviteten til kommunen. Når lokalhistorien er kjent, formidlet og brukt, skapes det merverdi. Gjennom reiseliv og andre næringer kan kulturarv tas aktivt i bruk som fellesgode i utviklingen av virksomheter og lokalsamfunn. Dette bidrar til merkevarebygging, verdiskaping og styrking av lokalt særpreg som ramme rundt ulike aktiviteter, som fritids- og kulturarrangementer og reiselivsattraksjoner.*

For å gjøre representative utvalg må vi også ha oversikter og kunnskap i form av registreringer og dokumentasjon. Dette gjelder særlig på område som nyere kulturminne og immateriell kulturarv. Vi må heller ikke glemme at historia og kunnskapen har verdi selv om det fysiske minnet blir borte. Dokumentasjon og kartlegging er derfor også viktige oppgaver innen kulturminnevernet.

Med endret klima, stadig ut- og ombygging og begrensede resurser er mange kulturminner i dag truet. Riksantikvaren oppfordrer derfor kommunene til «å gjennomfører risikovurderinger for prioriterte kulturminner og tiltak som reduserer fare for skader». De utvalgte kulturminnene har derfor blitt vektet i planens del 3 i hvor truet de er.

2.0 Lovverk, aktører i kulturminnevernet og kilder til kunnskap

2.1 Lovverk og juridiske dokumenter

Juridiske dokumenter	Ansvar
Lov om kulturminner	Riksantikvaren og fylkeskommunen v. Avdeling for kulturarv.
Plan og bygningsloven	Fylkeskommunen, kommunen. Vern etter Plan og bygningslova kan bli vedtatt av kommunen som del av kommunal arealplanlegging. I reguleringsplaner kan kommunen vedta vern av større og mindre område, og fastsette detaljerte vernebestemmelser.
Lov om stedsnavn	Kommunen
Unescos konvensjon om immateriell kulturarv	Et juridisk bindende dokument Kulturminneforvaltning; Departement, fylkeskommune.
Den europeiske landskapskonvensjonen	Overordnede føringer for vern, forvaltning og planlegging av landskap. Aktuelle lover er først og fremst plan- og bygningsloven, naturvernloven og kulturminneloven. Fylkeskommunen, kommunen
Stortingsmeldinger Nr. 23 "Musea i samfunnet", Nr. 16 Nye mål i kulturmiljøpolitikken – engasjement, bærekraft og mangfold, og Nr.35:"Framtid med fotfeste" er retningsgivende for offentlig museums- og kulturminnepolitikk.	Fylkeskommunen
Regional delplan for kulturminner	Fylkeskommunen
Nasjonal verneplan for fartøy	Riksantikvaren
Riksantikvarens fredningsstrategi mot 2020 Riksantikvarens strategi for arbeid med kulturarv i kommunene 2019-2022 Riksantikvarens strategi for kulturmiljøforvaltning 2021-2030	Riksantikvaren
	Utenom disse styrende dokumentene har statlige etater, og private aktører med landsdekkende funksjoner, som Forsvaret, Vegvesenet, NVE og Telenor, laget verneplaner for å sikre egne kulturminner

2.2 Aktører og ansvar

Klima- og miljødepartementet

Formelt ansvarlig for det nasjonale kulturminnevernet.

Riksantikvaren

Direktorat for kulturminneforvaltning og ansvarlig for gjennomføring av statlig kulturminnepolitikk. Ankeinstans i saker tilknyttet tiltak i automatisk fredede kulturminner. Rådgiverrolle for bevaring, bruk og utvikling av kulturmiljø. Innsigelsesmyndighet etter plan- og bygningsloven. Skal påse likebehandling, føre tilsyn og kontroll. Fredningsmyndighet og dispensasjonsmyndighet for utvalgte kulturminner av nasjonal verdi. Påser at nasjonale mål innen kulturminnevernet ivaretas. Fordeler statlig tilskudd og lager nasjonale strategier.

Møre og Romsdal fylkeskommune

Forvalter kulturminnevernet på regionalt nivå. Kan gjøre vedtak om fredning og gi dispensasjon til inngripelse i automatisk fredede kulturminner.

Sunndal kommune

Ansvar for reguleringsplaner, arealplanlegging og at kulturarv blir gitt oppmerksomhet i kommunale planprosesser og den enkelte byggesak. Kan gjøre vedtak om vern gjennom reguleringsplaner.

NTNU Vitenskapsmuseet

Har ansvar for å ta vare på før-reformatoriske gjenstander samt utgraving av automatisk fredede fornminner. Høringsinstans i saker om automatisk fredede kulturminner.

Nordmørsmusea

Ansvar som regionmuseum. I den rådgivende funksjonen som fylkeskommunen og museet har, ligger en erkjennelse av at kulturminnevernet alltid vil være et samspill mellom offentlige, halvoffentlige (museene) og private, frivillige aktører. Eiernes innsats er avgjørende

2.3 Kilder til kunnskap om lokalhistorie i Sunndal

Få av kildene til vår egen historie ligger i arkiv eller på museum. De fleste finnes rundt oss i bygninger, landskap eller i folks minner eller kunnskap. Gravhauger, båter, eller dansetradisjoner rommer i seg selv en unik liten bit med informasjon om fortiden, tradisjon og utførelse. Vi kan sikre kunnskapen gjennom forskjellig dokumentasjon, men opplevelsesverdien vil være forbundet med at det opprinnelige kulturminnet blir tatt vare på.

Nordmørsmusa

Bygninger, foto og gjenstander fra Sunndal.

Vitenskapsmuseet og Kulturhistorisk museum

Har fornminner og førreformatoriske gjenstander.

IKA

Interkommunalt arkiv i Møre og Romsdal og Statsarkivet har arkivmateriale fra regionen. IKA huser også fylkesfotoarkivet som har en mengde bilder fra Sunndal digitalisert.

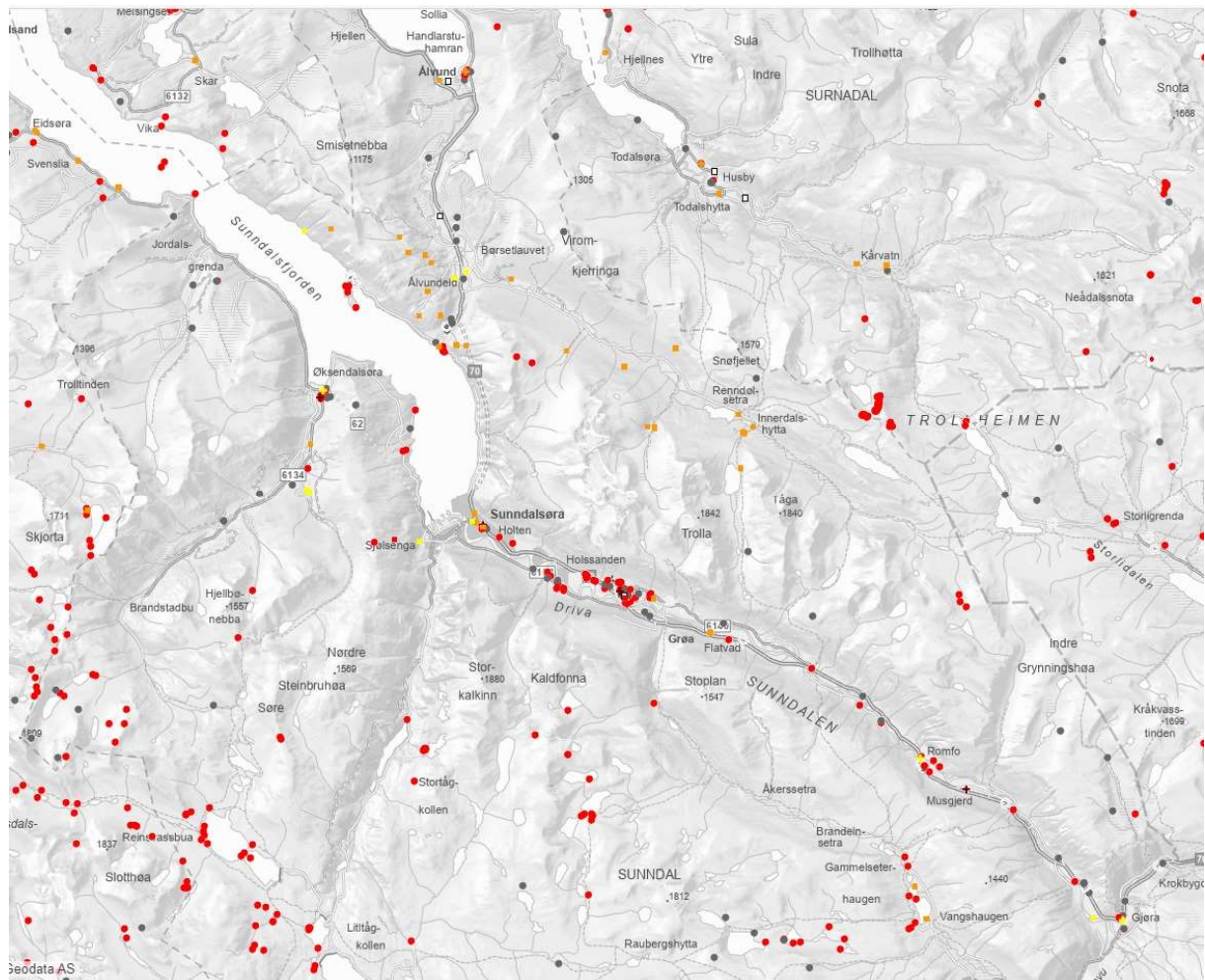
Litteratur

Det er lagd små og store bokverk om Sunndalsregionen. Her kan særlig trekkes fram Sunndalsboka med tillegg, Bygdeboka for Ålvundeid, Seterbøkene og Sunndal museumslags faste årsskrift Leikvin.

2.4 Kartlegging av kulturminner

Fornminner og fredede kulturminner

Alle kjente fornminner og fredede kulturminner er lagt inn i databasen Askeladden. De er tilgjengelige gjennom www.kulturminnesok.no

Figur 1: Automatisk fredede kulturminner i Sunndal. Kartsnitt fra rikantikvarens database Askeladden.

SEFRAK-registret

Registreringer av faste kulturminner eldre enn 1900. De finnes digitalt på www.miljostatus.no

Stedsnavn

Registrert i flere omganger. Materialet ble digitalisert av IKA og finnes https://www.fylkesatlas.no/stadnamn_more_og_romsdal. Ålvundfjord er ikke med her.

Bunad og folkedraktmateriale

Blant annet registrert av Nordmøre ungdomslag i samarbeide med Bunad og folkedraktrådet. En del drakter oppbevares privat og av museet på Leikvin.

Folkemusikk

Edvard Bræin har samlet inn folkemusikk fra Sunndal og elles på Nordmøre. Dette materialet er senere utgitt av Ola Bræin. Folkemusikkarkivet for Møre og Romsdal har som oppgave å dokumentere og formidle kunnskap om folkemusikken og folkedansen i fylket.

Det er fremdeles mye å hente når det kommer til registrering av kulturminner, spesielt på den immaterielle biten av kulturvernet og på registrering av nyere tids kulturminner. En nyregistrering og gjennomgang av eksisterende registreringer ble så vidt påstartet i forbindelse med arbeidet av denne planen

3.0 Historie og lokalt særpreg

3.1 Forhistorien og de automatisk fredede kulturminnene

Eldre steinalder (9000-4000 f.kr)

Da isen begynte å smelte var ikke steinalderjegerne langt unna. De så langt eldste sporene fra eldre steinalder i Sunndal er fra boplassen R1 ved Reinsvatnet som er c14 datert til å være ca. 10700 år gammel. Dette er en av de ti eldste boplassene i landet. I samme område er det også funnet flere andre boplasser fra mesteparten av perioden. Fjellområdene var de som var tidligst fri for is og det ser ut til at dette har blitt utnyttet ganske raskt. Det var reinen man var ute etter den gangen og det var starten på en kontinuerlig utnyttelse av denne ressursen fram til våre dager. I lavlandet er det eldste funnet ved Innvik, hvor det er kommet fram en mengde funn, de eldste ca. 8500 år gamle. I tillegg er det også funn fra Neslandet fra slutten av mellommesolitikum. Fra slutten av eldre steinalder er det i tillegg funn på Almskår og Melkild og av flere nøstvedtøkker som viser bruk av området også på slutten av eldre steinalder. Funn på Sunnmøre viser at bogastøene i fjellet kan ha blitt tatt i bruk i eldre steinalder. Det er derfor sannsynlig at de mange bogastøanleggene i Sunndalsfjellene og Trollheimen kan stamme fra denne perioden.

Yngre steinalder (4000-1800 f.kr)

Det første jordbruket kom til Norge i yngre steinalder. Det finnes også i Sunndal spredte indikasjoner på at jordbruket har vært på vei inn også her. Av funn som forbindes med jordbrukskultur har vi en halv båtøks fra Almskår fra begynnelsen av perioden, skafthulløkser er funnet på Ottem, Børset, Gjersvoll. Flintdolker er funnet på Mosbø, Mæle, Løykja, Almhjell, Drøpping og et ukjent sted. Flintøkser, sannsynligvis import, er funnet på Husby og Ålvund. En grav fra denne perioden ble funnet på Gjøra. De fleste av disse funnene stammer fra gårder med lettdyrket jord som ligger solvendt til. Det er derfor ikke usannsynlig at jordbruket har etablert seg her i løpet av yngre steinalder. Et kulturlag fra Hol er det eldste sporet etter fast bosetting i Sunndal kommune. Det er også gjort funn fra fangstkultur fra denne perioden i kommunen. Først og fremst Flå har et rikholdig skifermateriale å vise til. Pilspisser og boplasser i fjellet viser at også i denne perioden har jakt vært en viktig næringskilde.

Bronsealder (1800-500 f.kr)

Det er lite funn av bronse fra Sunndal kommune, til sammen er det funnet bare to bronsegjenstander fra bronsealderen i Sunndal kommune så langt, en bronseøks på Viset og en meisel på Drøpping. Vi kan likevel si med sikkerhet at det samme samfunnet vi finner i mer sentrale jordbruksstrøk i landet også var representert her på grunn av jordbruksristningene på Gravem. Flere av flintdolkene som er funnet i kommunen kan også stamme fra denne perioden. Fjellet har fremdeles vært brukt i følge datering fra Storsteinen ved Reinsvatnet. Flaten på Nes, det eldste daterte gravfeltet i kommunen stammer fra slutten av bronsealderen. De eldste sporene av bebyggelse i Sunndal stammer fra Ålvund, stolpehull med en datering på 1700 f.kr (eldre bronsealder). Jordbruksspor av samme alder er funnet på Vennvold. Kokegropen fra yngre bronsealder er funnet på Løykja og Gjøra.

Figur 2: Bronseøks fra Viset på Ålvundeid. Øksen er en av bare seks slike som er funnet i landet og har mest sannsynlig reist helt fra Sør-Sverige for så å ende opp i en bekk på Ålvundeid. Foto: Åge Hojem, NTNU-vitenskapsmuseet.

Jernalderen (500 f.kr – 1066 e.kr)

Sett under ett er jernalderen den perioden som har etterlatt seg flest spor i Sunndal kommune. Det ser ut som jord på de fleste av dagens gårder i kommunen har blitt oppdyrket i løpet av jernalderen, de som ikke allerede var det allerede fra bronsealderen. Unntakene er marginale gårdsbruk slik som fjellgårdene øverst i Sunndal og enkelte gårdsbruk på Ålvundeidet og øverst i Øksendal. Sunndal kan skilte med ett av landets største gravfelt, gravfeltet på Løykja. I tillegg er det større bevarte gravfelt på Flå, Hoven, Hol, Flatvad, Romfohjellen og Ørsund. Flere steder er det også enkeltgraver eller mindre gravfelt. Det har også blitt ødelagt flere gravfelt i kommunen på grunn av jorddyrking i nyere tid både i selve Sunndalsdalføret og på Ålvundeid, Ålvundfjord og i Øksendal. På Husby ble det funnet rester av 4 langhus under utgravningene heri 1998, de som er datert er fra før-romersk jernalder (500 f.kr – 0) og fra romertiden (0-450 e.kr). Det er foretatt undersøkelser også i 2022 med funn av rester av flere hus fra yngre jernalder og middelalder. Et av disse var et grophus med et fremdeles bevart tregulv. Kokegroper er funnet flere plasser i kommunen med dateringer fra før-romersk jernalder fram til vikingtiden. På Ørsund er det to sjeldne bevarte langhustufter, i tillegg er det en tuft på Sesshjellen ovafor Vermøya med datering fra middelalder, men som sannsynligvis er eldre. Det er fra denne perioden det blir mer alminnelig med dyregraver og mange av fangsgrop-anleggene i fjellet i Sunndal kan være fra slutten av jernalderen.

Bruk av metalldetektor på dyrkamark har avdekket en rekke gjenstander fra jernalderen fra 2014 og framover. Hovedvekten av disse er fra eldre jernalder. Bruk av georadar på en av de mest funnrike åkrene på Løykja viste et område med landets største samling av kokegroper, omtrent 1200, samt tre langhus og sju overpløyde graver. Det viser tydelig at det enda er mye ny kunnskap som kan komme fram om forhistorien i Sunndal ved hjelp av nyere undersøkelsesmetoder.

Figur 3: Gravfunn fra Hoven. En handelsmann ble gravlagt med skålvekt, båt, våpen og et angelsaksisk forsølv sverd. Foto: Åge Hojem, NTNU- Vitenskapsmuseet.

Middelalderen (1066-1536 e.kr)

På denne tiden var kristendommen blitt enerådende som religion i Norge. På grunn av endret gravskikk har vi ingen gravfunn fra perioden. Byggeskikken gikk over til å bli i hovedsak laftede bygninger. Det er så langt bare kjent en bevart middelalderbygning i kommunen, Flåstuo som har en stokk som er årringdatert til 1450. Det har eksistert kirker i Sunndal i Middelalderen, men ingen er bevart i dag. Deler av visse kan likevel finnes inkorporert i yngre bygninger, bord fra stavkirken på Musgjerd skal ha blitt brukt til trobord i Svisdalen for eksempel. Musgjerd, Husby, Hov, Løken og Ålvund er kjente middelalderske kirkesteder. Det eksisterer også udaterte fornminner som kan skrive seg fra flere deler av forhistorien. I fjellet var nok flere av de mange fangstanleggene i bruk på forskjellige tidspunkt. En del av denne fjellfangsten er lægrene som fremdeles til dels er i bruk og som i enkelte tilfeller har vært i bruk siden steinalderen.

Samiske kulturminner eldre enn 100 år

Det er ikke kjent samiske kulturminner fra forhistorisk tid i Sunndal kommune. Slike er imidlertid funnet i fjellområdene direkte knyttet til våre: på Oppdal, ved Aursjøen i Lesja og i Nesset (nå Molde kommune). Det er derfor høyst sannsynlig at det er flere leirsteder knyttet til samisk fangstbefolkning i fjellet. I Grøvudalen ligger udaterte tufter et par steder som kan skrive seg fra forhistorisk tid. Det samme gjelder noen sirkulære tufter på Grønvollan. I alle fall de siste kan være samiske.

Fra historisk tid vet vi at samisk tamreinsdrift har oppholdt seg sporadisk i området i forskjellige perioder. Mest kjent av disse er Torkel Jonassen Rutfjeld som oppholdt seg i Sunndalsfjella på 1880 og 1890-tallet. Tuftene etter leiren hans skal finnes fremdeles. I tillegg kommer sannsynligvis melkeingjerdinger og andre konstruksjoner i forbindelse med denne driften. Møtet mellom bygdens befolkning og tamreinssamene har vært problematisk, Jonassen ble for eksempel saksøkt.

3.2 Historisk tid (1536-)

Kommunegrensene i Sunndal i dag går tilbake til 1964. Før dette var Ålvundfjord en del av Stangvik kommune, mens Øksendal og Ålvundeid var egne kommuner. Imidlertid var Øksendal og Ålvundeid fra middelalderen samme tinglag og sogn som Sunndal. Store deler av dagens Sunndal har derfor vært samlet svært lenge.

Næringsliv

Har tradisjonelt vært jordbruk, jakt og fiske. Helt fram til 1950- talet var jordbruket hovednæringa. Spesielt Sunndalsdalføret hadde rikt jordbruk og eksport av varer til omlandet. På 1800- og begynnelsen av 1900-talet ble det etablert småindustri langs fjordene, slik som tønne-makeriet på Nes. I 1913 begynte utbygging av vannkrafta på Auraanlegget. Det gamle Sunndalsøra ble oppkjøpt og folk der fikk nye boliger i Villabyen. En mengde folk flyttet til kommunen for å få seg arbeid. Når arbeidet tok slutt med første verdenskrig flyttet de fleste av disse, men en del ble igjen.

Under krigen

Figur 4: En tysk soldat står i de bombede ruinene av Sunndalsøra. Foto: Albert Kiel, fra Sunndal bygdemuseums fotoarkiv.

Planene om vannkraftutbygging ble tatt opp igjen og planer om et aluminiumsverk igangsatt. Store mengder arbeidere kom til Sunndal samt mange tyske soldater og krigsfanger. På Hol ble det opprettet en egen fangeleir for sovjetiske krigsfanger og store deler av nedre del av dalen ble utbygd med bunkere og forsvarsanlegg. Noen av disse eksisterer fremdeles, men de fleste er borte i dag. Krigsfangene som døde i Sunndal ligger i dag samlet på den Sovjetiske krigskirkegården på Hol.

Etter krigen

Jordbruket har blitt stadig mindre viktig og reduksjoner i antall gårdsbruk og driftsform har ført til at mange områder som før var beite er gjenvokst. Aluminiumsverket kom og det ble bygd vei mellom Sunndal og Øksendal og mellom Øksendal og Eidsøra. Folketallet økte og sentrum forflyttet seg

oppover dalen for å gi plass til verket. Industrietableringen gjorde at Sunndal ble blant de rikeste kommunene i fylket.

Arkitektur

Arkitekturen på Sunndalsøra er preget av at mange hus skulle bygges fort etter krigen og mangel på planlegging og regulering av bygg siden har gjort at sentrum kan vise til en rekke forskjellige arkitektoniske trender. Den gamle gårdsbebyggelsen har for det meste måttet gi tapt for nybygg, bare Åkertun, kirken og Prestegården er igjen i sentrum, med enkelte andre gamle hus her og der. Store områder som inntil da var jordbruksland ble lagt ut til boliger og forretningsdrift på Åker, Tredal, Sjølseng, Sjølland, Hov og Sande, med senere utbygging på Grøa, Holsand og opprettelsen av boligfelt på Ålvundeid og i Ålvundfjorden. Det er først og fremst utenfor sentrum at man finner igjen den gamle tradisjonelle arkitekturen som domineres av Nordmørslåna og mindre tømmerhus.

Samferdsel

I vår tid er det lett å glemme at det bare er de siste 60 åra at veien og bilen har vært framkomstmiddelet. Gjennom tusen år har fjorden og sjøen vært de viktigste ferdselsåren.

De fleste gårdsbruk selv langt oppe i dalene har hatt naust og båt.

Veien om Oppdal til Trondheim og Gudbrandsdalen var en av de viktigste ferdselsårene mellom innlandet og kysten, men bruer over Driva kom først utover andre halvdel av 1800-tallet. Dette var den første veiforbindelsen ut av Sunndal. I sin tid var dampbåten en revolusjon som ga jevnlig samband til Kristiansund, nesten uavhengig av vær og vind. Dampbåtene ble en del av dagliglivet og gav grunnlag for små bygdesenter nede ved fjorden slik som Opdøl og Øksendalsøra med butikk, post og gjerne småindustri. Helt til veiene, først mellom Sunndal og Ålvundeid før andre verdenskrig, senere mellom Sunndal- Øksendal -Eidsøra etter krigen kom og endret infrastrukturen.

Immateriell kulturarv

Regionen har sine egne lokale tradisjoner innen mat, dans, folkemusikk og sosialt samvær og skildringer tyder på at tro på underjordiske, bot mot sykdom og lignende holdt seg levende helt inn i 1900-talet. De siste årene har det lokalhistoriske årsskriftet Lei kvin forsøkt å samle inn historier og bevare den immaterielle kulturarven for hele kommunen, i tillegg arbeider Stangvik historielag med Ålvundfjorden som tidligere var en del av Stangvik kommune.

Stedsnavn forteller om arbeids- og næringsliv og om folketro. Dialektene har, spesielt i sentrum, forandret seg sterkt fra begynnelsen av 1900-tallet og fram til i dag på grunn av den store tilflyttingen av folk utenfra og er fremdeles i endring. Skriftspråket følger de samme skillelinjene med bokmål i sentrumsskolene og nynorsk i kretsene.

Sunndal har en sterk folkedrakttradisjon, spesielt innen kvitsøm. Denne er dokumentert i flere bøker og blir fremdeles praktisert.

Tro og kristenliv

Kristenlivet har sterke tradisjoner i regionen, men er ikke like aktivt i dag som for hundre år siden. I Sunndal er det 4 kirker og et kapell. Det har vært flere bedehus, i dag er det få gamle bedehus igjen.

Organisasjonslivet

Sunndal har ett rikt organisasjonsliv. Bygdelag, teaterlag og frilynte ungdomslag har vært aktive siden 1800-tallet, knyttet til grendehus og ungdomshus og har blant annet vært utgangspunkt for revymiljø og teaterforestillinger.

Skytterlaga har tradisjoner tilbake til 1800-talet og i noen av laga har det vært sammenhengende aktivitet i over hundre år. I mange av laga har kvinnene vært drivkrafta og bondekvinnelag (i dag bygdekvinnelag), sanitetsforeninger etc. har gitt betydelige bidrag til lokalsamfunnene.

4.0 Status kulturminner i Sunndal 2022

4.1 Fredede kulturminner

Fredning er det sterkeste juridiske vernet et kulturminne kan ha. Alle bygninger, bygningsrester og kulturminner som er eldre enn 1537 er automatisk fredet, samt de til enhver tid erklært stående byggverk fra perioden 1537-1649. Funn av gjenstander og strukturer eldre enn 1537 skal varsles til rette myndighet; Møre og Romsdal Fylkeskommune.

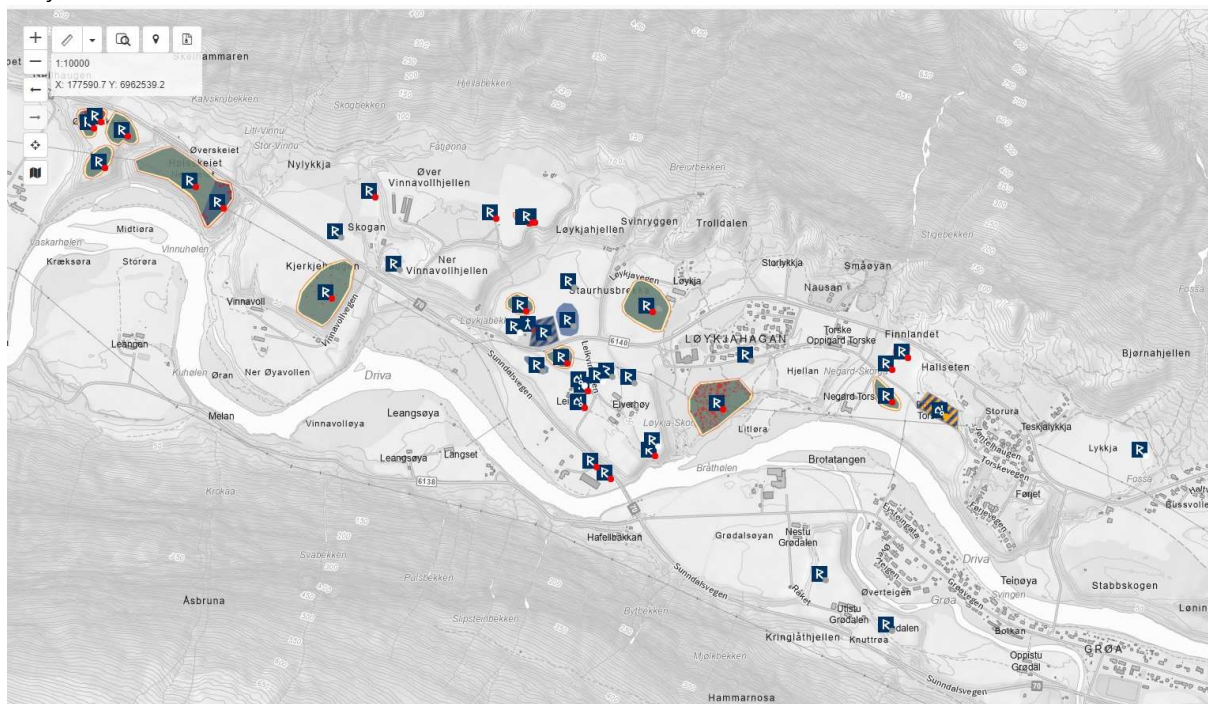
Bygninger

Bygninger fra middelalder fram til 1650 er sjeldne, men vi vet at det er bygninger der deler er datert tilbake til 1450-tallet og der bygningen derfor er automatisk fredet. Deler av stabburet på Rykkjem er eldre en 1650 og vil bli erklært automatisk fredet. Oppdølslåven på Leikvin har innskrift fra 1639 og kan bli automatisk fredet. Antagelig finnes flere bygninger i Sunndal der deler av bygningen er fra før 1650. Det er et vedtaksfredet kulturminne i Sunndal: Aura kraftstasjon.

Fornminner

Det er til sammen registrert over 250 fornminner i kommunen, da regnes ett gravfelt som ett fornminne. Av arkeologiske kulturminner er tuftene etter jernaldergården på Ørsund og gravene på Flåøya av de viktigste sammen med det store gravfeltet på Løykja.

Sunndalsfjorden har et rikholdig maritimt kulturlandskap i form av gravrøyser, navn og tradisjoner. I kommunen er det også svært mange fangstanlegg fra reinsfangst i fjellet og rester etter jegere fra eldre steinalder, som sammen med flere snøfonner med fonnnfunn gjør Sunndalsfjella til et område av nasjonal interesse.

Figur 5: Spesielt Leikvinområdet er fullt av fornminner fra tiden bronsealder til middelalder. Fra riksantikvarens database Askeladden.

Figur 6: Gravfeltet på Løykja er fremdeles et av landets største, men en gang var det kanskje størst? Deler av gravfeltet trenger skjøtsel. Foto: Jarle Stavik, Nordmøre museum.

Gjenstandsmateriale

Gjenstander fra før 1537 er statens eiendom og kommer inn under NTNU Vitenskapsmuseets ansvarsområde. Folk plikter å informere om/ levere fra seg slikt materiale til Fylkeskommunen som leverer videre til NTNU Vitenskapsmuseet. I mengde er det steinalderen som dominerer, men rundt halvparten av jernalderfunnene på Nordmøre er fra Sunndal. Store deler av gjenstandsmaterialet er registrert og fotografert og tilgjengeliggjort digitalt. Gjenstander levert inn før Vitenskapsmuseet ble grunnlagt befinner seg på Kulturhistorisk museum og er også tilgjengelig digitalt.

Universitetsmuseenes database er tilgjengeliggjort her: <https://www.unimus.no/portal/#/>

Kirkesteder

Formelt vernet etter kirkeloven, og kirkegårder fra før 1537 er automatisk fredet. Det er registrert to slike kirkegårder i Sunndal på Husby og på Musgjerd, men det siste er en feiltagelse da den registrerte kirkegården er nyere enn dette og den eldre kirkegården har ligget ett annet sted i nærheten.

Antagelig på «Kirkegårdsjordet» hvor det har kommet fram bein ved jordarbeid. Tufta til middelalderkirken Alfyndjar kirke som ble brukt fram til like etter svartedauden er fredet lokaliseringen av kirkegården er ukjent, men er antagelig et sted på åkeren sør for «Kjerkjehæn», da det har vært arkeologiske undersøkelser i Nord og øst uten funn.

Under vann

Skipsfunn eldre enn 100 år er fredet om eier ikke kan finnes etter kulturminneloven §14 om skipsfunn. I Sunndal er det ikke registrert slike funn enda. Dette er nok i hovedsak fordi det ikke har vært gjort noen undersøkelser, så det betyr ikke at det ikke er potensiale for funn. Det er også et stort potensiale

for funn av arkeologisk og historisk natur i de mange fjellvannene i kommunen, samt elvene. Inntil nylig har man ikke vært oppmerksom på dette potensialet.

4.2 Kulturminner i Sunndal kommunes eiendom

I motsetning til i mange andre kommuner eier ikke Sunndal kommune bygdesamlinger eller museumsbygninger rundt omkring i kommunen. Noen av kommunens bygninger som enda er i bruk må regnes som viktige bidrag til etterkrigstidens arkitektur på Sunndalsøra, deriblant gamle Øra skole og miljøet rundt Hov kirke inklusivt prestegården.

Sunndal kommune eier Phillipshagen, med det ansvaret det innebærer. Det eksisterer planer for utvikling og skjøtsel av hagen, og en venneforening er aktiv i skjøtsel av hagen med faglig bistand fra Nordmørsmusa.

4.3 Kirkesteder

Kirketuft på Ålvund

Gamle Alfyndjar kirke skal ha ligget på det som i dag kalles "kjerkehæn" på Ålvund. Kirken var ikke i bruk etter svartedauden. Stedet er i dag åker og automatisk fredet. Ved haugen står et skilt, men et nytt med bedre plassering bør vurderes. Plassering av kirkegården er ukjent.

Ålvundeid kirke

Kirken ble bygd i 1848 av Ole Pedersen Tøfte. Kirken er åttekantet og ble bygd for at folket på Ålvundeid som sognet til Øksendal skulle slippe å dra over Sunndalsfjorden som ofte var værhard. Altertavlen i kirken er vesentlig eldre enn kirken og stammer fra Kristiansund kirke. Den ble laget i 1725 av Peder Knudsen. Det er skrevet egen bok om kirkens historie i forbindelse med 150-årsjubileet.

Hov kirke

Her har det vært kirke siden middelalderen og gudsdyrkelse lenge før. På 1800-tallet lå det et par gravhauger samt en bautastein, dette samt navnet forteller om førkristen gudsdyrkelse. Bergen museum har en nøkkel med runer på som sannsynligvis kommer herfra. Dagens kirke ble bygd i 1887, men før det har det stått flere kirker her. Disse har blitt ødelagt av nebbvind, generelt forfall og fonnagusten. Rester av inventaret i de to tidligere kirkene før dagens er oppbevart på museet på Leikvin. Det ble også her utgitt bok om kirken i forbindelse med jubileum, i 1987 da kirken var hundre år.

Figur 7: Nøkkel med runeskrift fra Hov kirke. Nå oppbevart i Bergen.

Øksendal kirke

Her har det vært kirke siden middelalderen eller sen vikingtid. En svarkirke sto til 1712. Deretter en tømret korskirke som ble erstattet i 1894 med dagens kirke. Kirken ble flyttet et lite stykke når den nye ble satt opp i 1894, men var tidligere plassert i tilknytning til gammelkirkegården som er registrert som middelalderkirkegård. Her er det fremdeles graver av en mer moderne dato. Den nye kirken fikk nytt inventar tilpasset den nye stilen, men det eldre kirkeinventaret fra 1712 ble tatt ned fra loftet til erstatning i en kontroversiell ansiktsløftning på 1960-tallet. Altertavle, alterring og prekestol som var bygd til kirken ble satt på loftet. Jubileumsbok med kirkens historie ble utgitt i 1994.

Løykja kirkegård

Hovedkirken i Sunndal lå her til slutten på 1600-tallet. Den ble ødelagt av ras flere ganger og til slutt ikke gjenoppbygd. Nærheten til det store gravfeltet på Løykja tyder på kultkontinuitet. Her er det også funnet en stor mengde kokegroper, noe som også tyder på religionsutøvelse i forhistorisk tid. En altertavle og del av alterringen fra den siste kirken her er oppbevart på bygdemuseet på Leikvin. Her ble det også funnet en runestein fra tidlig middelalder med et innrisset kors og innskriften "Björg Simunardotter I". Björg fra denne steinen har fått en gate oppkalt etter seg. Etter at Hov ble hovedkirke for denne delen av Sunndal fortsatte man bruken av kirkegården, som enda er i bruk. Her finnes graven til Barbara Arbuthnott og kretsen rundt henne.

Romfo Kirke

Kirken som står på stedet i dag er åttekantet og ble bygd i 1820 av Ole Pedersen Tøfte. Det hadde før dette stått enda en kirke på stedet som var blitt for gammel og derfor ble revet. Denne første kirken skal ha blitt bygd i 1708 av byggmester Simon Paulsen Volden og innviet av biskop Peder Krog. Fra

denne kirken er bevart ett krusifiks som i dag er utstilt på bygdemuseet på Leikvin. Før denne kirken var kirkestedet i Øvre Sunndal på Musgjerd.

Musgjerd kirkested

Kirkegården er feilaktig registrert som middelalderkirkegård, den bevarte kirkegården som er fredet er av noe nyere dato mens middelalderkirkegården lå på flaten som fremdeles er kallt «Kjerkjeåkern». Det er fremdeles ikke uvanlig å finne bein i jorden på «Kjerkjeåkern» etter denne kirkegården hvis en graver dypt nok.

Selve kirkestedet er derimot fra middelalderen. De siste som ble gravlagt på den bevarte kirkegården ble gravlagt her på 1800-tallet. Skriftlige kilder beskriver kirken som lå her til å ha vært en enkel stavkirke. Kirken ble revet i 1708 og materialene som var brukbare, forbausende mye visstnok, ble brukt i bygging av ny kirke på Romfo. Angivelig skal en av grunnene til at man rev kirken ha vært at presten ikke hadde lyst til å reise over elva ved Romfo hver gang han skulle til kirken. Mye av kirken led nok også under dårlig vedlikehold. Det var ingen bro på den tiden og ferdselen ble derfor gjort med eike (flatbunnet elvebåt). Inventar fra denne kirken er i dag vist fram i Romfo kirke i form av en Olav statue fra 1350-tallet, en kalvariegruppe med kors, et yngre krusifiks fra 1300-tallet montert på et eldre kors, en mariastatue fra 1200-tallet og en Johannesfigur fra 1500/1600-tallet. Et jubileumsskrift ble utgitt i 2021.

Figur 8: Olavsstatue i Romfo kirke fra Musgjerd Stavkirke. Foto: Ingunn Karijord.

Gjøra kapell

For folket øverst i Sunndal var det langt til kirke på Romfo og man startet derfor å arbeide med å få sitt eget gudshus på Gjøra. Saken skal ha først blitt nevnt i 1865. Rundt 1870 startet arbeidet med lærer I.G. Forseth i spissen for å få tillatelse til å bygge kirke. Dette ble nedstemt i kommunestyret i 1873. I 1888 ble det anlagt kirkegård på Gjøra for å avlaste Romfo og den nedlagte kirkegården på Musgjerd. I 1923 ble arkitekt Johan Meyer kontaktet, han leverte tegningene til det nåværende kapellet i 1924. Man bygde kapellet uten kommunal støtte i 1934. Jubileumsskrift for Gjøra kapell kom i 2011.

Forsvunnede kirkesteder

Sagn nevner kirker på Gravem, Vennevold og Hoven. Kirken på Gravem skal ha blitt tatt av flom, i så fall tidlig i middelalderen. At det har vært kirker på Vennevold og Hoven er usikkert. En åker på Vennevold heter fremdeles Kirkeåkeren, men nærheten til kirkestedet Løykja tyder på at det i så fall må ha vært svært lenge siden. Kirkestedet for middelalderkirken på Musgjerd er historisk dokumentert, men er ikke å se lengre i dag.

4.4 Gjenstandssamlinger i privat eie

Sunndal bygdemuseum

Sunndal museumslags samling omfatter rundt 6000 gjenstander. Deler av den er utstilt på Leikvin, resten er oppbevart i magasin på same sted. Samlingen har gjenstander fra middelalder fram til i dag. I tillegg til gjenstander eier også museet flere bygninger på Leikvin, Alfheim, Litlfale og på Smestad. Disse bygningene spenner seg i tidsrom fra 1450 – 1920. Store deler av samlingen er registrert elektronisk og er tilgjengelig på www.digitaltmuseum.no. Sundal museums lag og Sunndal kommune har avtale med Nordmørmusea om drift av Leikvin og øvrige bygg og gjenstander eid av Sunndal museums lag.

Figur 9: Denne eksklusive snella laget av Hardy Brothers ca. 1921 tilhørte en gang distriktslege Pettersen, deretter Ole E. Mæhle som fisket en lakse på 27,8 kilo med den. En av de flere tusen gjenstandene ved Sunndal bygdemuseum. Foto: Jarle Stavik.

Private utstillinger

Det finnes flere private utstillinger og samlinger hjemme, i stabbur og i fjøs som ikke er åpne for publikum. Disse tas ikke med i planen.

Båter

Riksantikvaren kan frede fartøy eller gi fartøy formell status som "verna skip". Det er ingen av disse i Sunndal. Båter som er eldre enn 50 år kan ikke føres ut av landet uten løyve fra Riksantikvaren. Sunndal museums lag har flere åpne båter fra Sunndal i sine samlinger. I tillegg finnes en rekke større og mindre båter i privat eie. Det burde vært gjort en kartlegging av eldre båter i privat eie.

4.5 Bygninger og kulturmiljøer i privat eie

På grunnlag av tidligere kartlegginger og registreringer kjenner vi mange kulturhistorisk verdifulle bygninger og kulturmiljøer i Sunndal. Ikke alle kan bli nevnt i en slik plan, men et utvalg av de mest verdifulle må med i planen. Disse skal saksbehandlere ved søknader om ombygging, riving etc. vurdere ekstra nøye med en bestrebelse på å bevare det uttrykket som gjør bygningene eller bygningsmiljøene ekstra verdifulle

Bygninger og anlegg knyttet til landbruk

Mange gårder i Sunndal har bevarte tun fra 1800-tallet eller tidligere. Spesielt verdifulle av våningshusene er husene med dørkroner og eller utskåret inngangsparti. Disse finner vi på Åkertun, Leikvin, Bortstu Torske, Hoven og Hagen. Flere bygninger har hatt dørkroner, men er blitt revet eller den som eksisterer i dag er nylaget.

Våningshuset på Lillebråten har en dør som kan være fra middelalderen og må regnes som svært spesielt. Videre stikker våningshuset på Opdøl seg ekstra ut med å være uvanlig bredt i endene, en følge av lensmannshistorien på gården. Stabbur og lignende bygninger er det også mange av, men antallet er synkende. Her vil vi spesielt fremheve stabburet på Rykkjem som er fra første halvdel av 1600-tallet og et stabbur på Drøpping. Av bygningsmiljøer innenfor landbruket må spesielt fjellgårdene i Øvre Sunndal framheves. Området er av nasjonal interesse i tillegg de få setrene som enda er i drift i Innerdalen, Torbudalen og Grøvdalen. Åkertun og prestegården på Sunndalsøra som eneste gjenværende minner på Sunndalsøra fra tiden før industriutbyggingen er regulert til vern i aktuell kommuneplan. I tillegg vil vi framheve området Ångarden på Husby i Øksendal med bevart firkanttun og som har mange særegenheter i dekor og materialbruk, det godt bevarte tunet på Hjellmo og fjøset på Pestua på børset.

Det har eksistert en rekke husmannsplasser i Sunndal. Noen av disse lå nede ved det gamle strandstedet og våningshuset til en av disse har endt opp som eldhus på Sande. Mange av disse er imidlertid borte i dag. Der det er rester igjen av dem bør dette tas ekstra hensyn til. Et av disse er Litjvågen, i dag en del av gården Fuggelvåg. Her ligger bolighus, stavlinefjøs, rokkmakerverksted, pakkhus og et stabbur bygd i to faser der den eldste er fra begynnelsen av 1600-tallet.

Figur 10: Fjøset på Pestua Børset på Ålvudneid har klare 1700-tallstrekk, slik som den utstikkende andre etasjen. Foto: Jarle Stavik, Nordmørsmusea.

Bygninger og anlegg knyttet til handel og fiske

I Sunndal kommune har fjorden vært bindeleddet. Der skyssbåten har hatt anløp har det utviklet seg små strandsteder der befolkningen levde av handel og fiske. Det største av dem var Sunndalsøra som nå er borte. Disse stedene er rester av en tid som er forsvunnet med endringene i samferdselsmønsteret.

De to strandstedene vi har igjen i dag er Øksendalsøra og Opdøl. Spesielt Øksendalsøra må anses som verdifull siden det er fylkets best bevarte strandsted.

Av naustbygninger må naustet på Flå regnes som spesielt gammelt og verdifullt. Også resten av kulturlandskapet og bygningene på Flå og Flåøya er spesielle. Flå var veiløs fram til like før andre verdenskrig og har hatt en rik maritim historie.

En spesiell kategori blant bygninger og anlegg som handler om fiske er lakseteinene i Driva. I dag er det bare en igjen i elva. Bruken av akkurat slike teiner er nesten unik for Sunndal og ett håndverk som står i fare for å forsvinne. Ordinær tillatelse til fising i teina er foreløpig ikke tillatt. Bare gjennom aktiv bruk av teina kan kunnskapen fortsatt holdes i hevd, for kulturarvens del burde derfor en viss bruk være tillatt.

Britisk lakseturisme

Figur 11: Alfheim ble bygd av Barbara Arbuthnott og ombygd av Etelbert Lort-Phillips. I dag eid av Sunndal museumslag. Foto: Jarle Stavik, Nordmørsmusea.

En annen viktig del av elvefisket i Sunndal er de britiske lakselordene som kom til Sunndal mellom ca. 1850 og ca. 1950. De bygde flere hus i spesiell arkitektonisk stil og etterlot seg også mange gjenstander og historier. Alle bygg og anlegg som er igjen etter de britiske lakselordene bør vurderes vernet i senere kommuneplaner og prioriteres i eventuelle kommunale tilskudd. I Sunndal kommune omfatter dette Elverhøi, Phillipshagen, Nyheim, Vangshaugen, Steinbrua ved Vangshaugen, Alfheim, gammelhuset på Tredalsbakken og Phillipshaugen. I tillegg kommer norskbygde Einabu på Grøa som ble bygd for Barbara Arbuthnott på hennes eldre dager.

Utmark

Utmarksminne er en samleoverskrift for kulturminne knyttet til utnyttelse av utmarksressursene. Dette gjelder både landbruk, fiske, jakt og mindre industrielle foretak. I Sunndal har det vært drevet gruvedrift i tidlig moderne tid både i Sunndalsfjella og Trollheimen. Det har også noen steder vært klebersteinsbrudd og andre steinbrudd. Rundt gruvene og bruddene er det noen steder bygd opp hus og noen av dem er det enda spor av slik som ved Litl-Glupen. Det var gruvedrift i Sunndal så sent som på begynnelsen av 1900-tallet. Det var Brattberget gruver hvor det var mislykkede forsøk på å finne gull. Driften av klebersteinsbruddene startet allerede i forhistorisk tid og fortsatte godt inn i historisk tid. "Hagasetrinj" - tufter etter boliger assosiert med kleberdriften er å se ved Nysetra i Grøvudalen.

Mange steder er det murer etter eller bevarte høyløer slik som på Seterhaugen/ Øverhaugen.

Mange utmarksminner har en tilknytning til vannkraft. Slik som sagbruk, stamper og kvenner. I Sandvika var det i sin tid sagbruk, alle spor av dette er nå ødelagt. Ved elva Grøa, Skorga, ved Almhjell og på Smistad er det fremdeles spor etter tufter av flere kvenner og stamphus. Enkelte steder står kvernhuset eller stampa enda og er blitt restaurert, slike kvernhus finnes for eksempel på Flatvad, Litl-Fale, Løykja og Hårstad. På begynnelsen av 1900-tallet ble vannkrafta brukt til å drive frørenseri, et bevart frørenseri finnes på Smistad og er eid av Sunndal museumslag.

Reinsjakt og gjeting har etterlatt seg læger og fangstbuer rundt om i ellers øde fjellområder.

Utmarksminnene er ofte lite synlige og kunnskapen om dem forsvinner gjerne med omlegging av drift. Det er viktig at kommunen er tydelig på verdien av å dokumentere kulturminner i sammenheng med

utbygginger i utmarksområder. Setre og utmarksminner er dokumentert i tre bind om setring utgitt med støtte av Sunndal kommune i 2018 (Sunndal og Ålvundeid/Ålvundfjord) og 2021 (Øksendal og restende).

Vei og samferdsel

Selv om store deler av ferdsel i området som i dag er Sunndal kommune foregikk med båt har også mye ferdsel foregått til lands. Oppover Sunndalen har veien til Lesja, Oppdal og innlandsbygdene gått. Her gikk det i gammel tid ridevei, senere kjerrevei. I forbindelse med gruvedrift, setring og annen ferdsel er det også i fjellet bygd veier og broer. Over Ålvundeidet har landveis ferdsel mellom Sunndalsfjorden og Ålvundfjorden foregått til alle tider og også oppover Øksendalen har det gjennom tidene vært en betydelig ferdsel som et alternativ til Sunndalen som vei fra innlandsbygdene til kysten.

Av minner som må regnes som ekstra verdifulle er Brooklynbrua ved Fantstranda på Hoås. Også de andre hengebruene over Driva må regnes som verdifulle kulturminner. Av murte steinbruer stikker Lauvåbrua seg ut som ekstra verdifull. Brua er den eldste buebrua i Sunndal kommune. Også brua over Ålvundfossen må regnes som ekstra verdifull, tross en mye yngre dato.

Langs veiene har det i gamle dager stått veimerker slik som rodesteiner og avstandsmerker. De som er igjen av disse må dokumenteres og hvis mulig tas vare på, om ikke på original plass så i det minste så nær som praktisk mulig. Melkeramper var i gamle dager et vanlig syn langs veiene. I dag er det lengre mellom dem, det er derfor ekstra gledelig at de som fortsatt står blir tatt vare på. De gjenværende melkerampene bør få stå og hvis utbygging av vei o.a. gjør at de må fjernes, bør de flyttes i stedet for å rives

Industriminner

Industrien har formet Sunndal kommune på godt og vondt. Det startet med kraftutbyggingen fra 1913 og fortsatte med utbyggingen av verket fra -50 tallet og fram til i dag. Et utvalg slike kulturminner bør få et ekstra vern i framtidige kommuneplaner. Spesielt nevnes toppheis i Lilledalen, kraftverk i Dalen og Svisdalen. Deler av disse anleggene ble vernet som følge av fredningen av Aura.

Minner fra krigen

Sunndal var sentral i de tyske planene for industrialisering og bruk av Norge. Store deler av nedre del av Sunndal ble fylt opp med brakker, forsvarsanlegg og industribygg. Det meste er nå borte, men enkelte steder har de fått stå i fred. Denne korte, men interessante perioden i Sunndalshistoria står i fare for å forsvinne, utbygging av fjerning av gjenværende krigsminner frarådes. Spesielt nevnes, bunkeren på Sande, anleggene i Fagerhaugene, flyvarslingsanlegget på Ørnhaugen og hytta i Haremdalen. Alle disse anleggene er uten vern og med uklare ansvarsforhold for vedlikehold og eierskap.

Figur 12: Den tyske hytta i Haremdalen mens den enda stod. Tysk soldat i sivil i framgrunnen. Foto: Albert Kiel, fra Sunndal bygdemuseums fotosamlinger.

Det moderne Sunndalsøra

På ganske kort tid spratt det opp en rekke nye bygg etter første kraftutbyggingen og på 50-tallet på Sunndalsøra. Utbyggingen startet etter byplan laget for Sunndalsøra allerede under den første anleggstida. Denne planen finner vi igjen i det brede og planlagte gatenettet på Sunndalsøra. Av minner som spesielt må nevnes og som bør vurderes inntatt i kommunale planer for vern av ett eller annet slag har vi Gammelbanken, gamle Øra skole, villabyen og murgårdene.

Forsamlingshus og skoler

De gamle grendeskolene ble avviklet utover etter krigen og skolestedet ble mer og mer sentralisert fram til hva den er i dag. Fremdeles finnes det bevart gode eksempler på gamle skolebygg, spesielt nevnes Skrondal skole og Jordalsgrenda skole. Idrettslag, ungdomslag og andre organisasjoner har gjennom tiden bygd sine egne forsamlingshus. Enkelte av dem er fremdeles i bruk andre står til forfall. Ungdomshusene i Øksendal og Jordalsgrenda er gode eksempler på slike hus hvor det siste er vedlikeholdt, det første ikke. Av nyere dato som er verdt å nevne er Fale grendehus. Musgjerd grendehus, Grøa samfunnshus og Fossheim.

4.6 Kulturlandskap

Kulturlandskap er i videste forstand et landskap som er påvirket av mennesker, begrepet blir ofte brukt snevrere om jordbrukets kulturlandskap. I Sunndal er det særlig kulturmarkstypene slåtte- og naturbeitemark man må ta hensyn til. Staten gjennomførte på 1990-tallet registreringa "Verdifulle kulturlandskap i Norge" og prioriterte landskap med økologiske eller kulturhistoriske verdier med nasjonal verdi. Satsingen "Utvalgte kulturlandskaper i jordbruket" er en oppfølging av nasjonale mål om å ivareta kulturlandskapet. I Møre og Romsdal er utvalgte kulturlandskap representert ved Fjellgardane og seterdalene i Øvre Sunndal. I tillegg er det en rekke andre områder som er viktige, i

synkende grad. Disse er spredt over store deler av kommunen fra Jønstad øverst i Øksendalen til Vågaøra i Ålvundfjorden. Disse landskapene og områdene finnes i www.naturbase.no.

Spesielt innen arkeologien snakker man også om maritimt kulturlandskap siden fredningsgrensen under vann er 100 år. Det maritime kulturlandskapet fortsetter imidlertid et godt stykke inn på land i form av naust, støer, fortøyningsringer, gravrøyser, seilingsmerker o.l. Et slikt maritimt kulturlandskap finnes også i Sunndal, langs Sunndalsfjorden enda forholdsvis godt bevart. Spesielt den immaterielle biten av det maritime kulturlandskapet med stedsnavn og sagn er sterkt truet på grunn av endrede ferdselsmønstre og bør dokumenteres bedre og tas vare på.

4.7 Immateriell kulturarv

Unescos konvensjon for immateriell kulturarv definerer begrepet slik: ... praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap, ferdigheter – samt tilhørende instrumenter, gjenstander, kulturgjenstander og kulturelle rom – som samfunn, grupper, og i noen tilfeller enkeltpersoner, anerkjenner som sin kulturarv.”

Den immaterielle kulturarven blir overført fra generasjon til generasjon og blir stadig gjenskapt av mennesker i samspill med natur og historie.

Kulturvernforvaltere har ansvar for å sikre kunnskap og tradisjoner for ettertiden og legge til rette for at kunnskap kan føres videre. Dette skal fange alle sider av den ikke-materielle kulturarven; sang, dans, håndverk, mat, fortellertradisjoner, skikk og bruk m.m.

Et viktig tiltak i bevaringen av den immaterielle kulturarven er digitalisering og offentliggjøring av gamle fotografier. Mange av disse er digitalisert, men her gjenstår det en fremdeles en bit, spesielt bilder fra etterkrigstiden, dette må prioriteres i planperioden. Mange av de tidligere digitaliseringene av foto har dårlig kvalitet, de var til registrerings i stedet for bevaringsformål og må gjøres om igjen.

Stedsnavn

Stedsnavn forteller gjerne om bruk av steder, om arbeids- eller næringsveier, om hendelser eller hverdagslige handlinger. Navnene er en kilde til kunnskap om landskapsbruk og livet folk levde her. Stedsnavn er samlet inn fra hele kommunen og digitalisert av IKA.

Kommunen bruker aktivt lokale stedsnavn. Kommunens bruk av stedsnavn er forankret i Lov om stedsnavn.

Landskapsskjøtsel – dokumentasjon og videreføring av tradisjoner og kunnskap

Det drives aktivt dugnadsarbeid av privatpersoner og foreninger i skjøtsel av kulturlandskapet i fjellgårdene og på Flåøya. Arrangering av konkurranser i ljaslått sørger for en videreføring av bruken av dette redskapet som er vesentlig for å holde kulturlandskapet i hevd. Samtidig må det også sies at store deler av kulturlandskapet, spesielt rundt tidligere setre og i utmark har fått gro igjen som følge av forandringer i jordbruket.

Husflidslag

Har holdt på en årrekke med dokumentasjon og videreføring av tradisjoner i samarbeide med lokale tradisjonsbærere. Spesielt må nevnes arbeidet med å dokumentere den spesielle kvitsømstradisjonen i Sunndal. Det arrangeres i dag fremdeles årlig kurs i å sy sine egne bunadsplagg.

Folkemusikktradisjoner

Det har vært nedskrevet og utgitt mye tradisjonsmateriale i forbindelse med innsamlingsarbeidet til for eksempel Edvard Bræin. Det finnes flere tradisjonsmusikere som aktivt bruker disse i sitt repertoar som utøvende musikere.

Figur 13: Sunndal har musikere som holder tradisjonsmusikken i hevd. Øystein Sandbukt ble spellemannsnominert for sin innsats. Foto: Jan Øivind Jensen, Tidens Krav.

Registrering av foto

Det er utført og blir utført et stort arbeid med digitalisering og registrering av gamle foto i Sunndal. Arbeidet har vært gjort både på dugnadsbasis og dekt av visse midler fra kommunen. Arbeidet ble gjort i tett samarbeid med Fylkesfotoarkivet som viser disse på sine sider:

<https://fylkesfotoarkivet.mrfylke.no/>. Normørsmuseas avdeling på Leikvin har de senere årene digitalisert og tilgjengeliggjort en rekke foto fra egne samlinger.

Dokumentasjon av muntlige kilder

U.L Frihug Ålvundeid har gjennomført en rekke intervju som finnes på bånd for flere år siden. Også Sunndal museums lag har gjennomført flere intervju med eldre mennesker for å ta vare på kunnskapen for framtiden. Fokus de siste årene har vært på andre verdenskrig. Intervju med eldre mennesker er fremdeles en prioritert oppgave for laget.

5.0 Oppsummering av status og utfordringer

Mangel på fagressurs til rådgiving i kommunen

Det er i dag ikke noen ansatt i kommunen som har som oppgave å behandle saker og gi rådgiving i forhold til Kulturvern. I dag er det mer eller mindre tilfeldig om for eksempel henvendelser fra Fylket om kulturvernsaker blir oppfanget eller ikke. Kommunen har hatt et samarbeid med Nordmøre museum, fra 2023 Nordmørsmusea, men dette har ikke blitt benyttet i tilstrekkelig omfang. Kommunen trenger en fagansvarlig for å følge opp kulturminner i kommunen spesielt de tiltakene som er nevnt i Kulturminneplanen eller et mer konkretisert samarbeid med eksterne fagressurser slik som

Nordmørsmusea på dette punktet. Riksantikvaren anbefaler i sin kommunestrategi at kommunene «*tydelig plasserer ansvaret for kulturminneforvaltningen i organisasjonen*» samt «*sikrer tilstrekkelig ressurser, kompetanse og kapaistet. Det kan være ved egne stillinger og/eller avtaler om samarbeid i regionen med museer, bygningsvernssentre, nabokommuner og frivillige*».

Hva skal og kan vernes?

Det er ikke ett realistisk mål å ta vare på alle kulturminnene. Kulturminneplanen skal peke på behov og løsninger for bedre forvaltning av samlinger og kommunale anlegg. Planen skal også være et utgangspunkt for videre arbeide med verneplaner.

Kunnskap er nøkkel til å se verdiene i kulturarven. Det å ta vare på må derfor gå hånd i hånd med å gjøre tilgjengelig og formidle kunnskap om tradisjoner og livet i bygdene.

Regionalt særpreg

Skal en peke på særpreg for kommunen og trekk som vi raskt assosierer med Sunndal og er det først og fremst industristedet Sunndalsøra med sitt uplanlagte vrimmel av arkitektoniske stiler fra forskjellige tider og ordnede gatenett, samt fjellgårdene og setergrendene i Sunndalsfjella og Trollheimen.

Lokalt har Sunndal flere samlinger og kulturminner som er verdifulle dokumenter om liv og næringsgrunnlag i dette landskapet.

Samlinger og anlegg

I denne planen er det et hovedpunkt å drøfte en god forvaltning av kommunale samlinger og bygninger, og hvordan en kan gjøre disse og kunnskapen om dem tilgjengelig.

Kommunen ser det også som en oppgave å stimulere til frivillig kulturminnevern gjennom aktivitet i lag og organisasjoner. Frivillig arbeide er i seg selv kulturskapende og verdifullt for lokalmiljøet.

Sunndal museums lag/ Nordmørsmusea representerer i dag en særdeles viktig innsats i kommunen. Museums laget er eier av den største kulturhistoriske samlingen av gjenstander og bygninger i Sunndal med begrensede driftsmidler. Laget gjør også en viktig innsats med å dokumentere og ta vare på historien gjennom årsskriftet Leikvin.

Del 2: Mål og tiltak

Mål	Tiltak	Ansvar	Tidsramme	Utført
Et mer aktivt og faglig arbeid med kulturvern saker i kommunen.	Egen stilling med kulturvernansvar eller utvidet avtale med Nordmørsmusea	Sunndal kommune	Innen 2024	
Verne utvalgte kulturminner	Ta inn utvalgte kulturminner og i aktuelle kommunale planer. Jfr.: del 3	Sunndal kommune	Ved rullering av planene.	
	Opprette og utvide kommunale tilskuddsordninger for restaurering av gamle bygninger	Sunndal kommune	2024-	
	Gjennom SMIL-midler ta vare på kulturlandskapet og kulturminnene i dette	Sunndal kommune	Kontinuerlig	
	Lage egne retningslinjer for bebyggelse og bruk av spesielt viktige beite og slåttemark, slik som for seterlendene.	Sunndal kommune	2024	
Øke interessen og nytten av kulturminnene	Skilting av utvalgte kulturminner, gjerne i samarbeid med skoler etc	Sunndal kommune	2024-	
Ta vare på den immaterielle kulturarven	Innsamling av historier og tradisjoner	Historielag/museum	Kontinuerlig	
	Innsamling og bruk av folkemusikk		2025-	
	Tilskudd til utgivelse av lokalhistorisk litteratur.			
	Fortsette å digitalisere og publisere foto. Digitalisere Aura og Hydroarkivet.	Museum/ Sunndal kommune.	2024-	
	Fornye sunndalsbøkene. Eget bind for hver krets, egen bok med oppdatert bit om forhistorien i Sunndal.	Sunndal kommune	2025	
Skilting og tilrettelegging av utvalgte arkeologiske kulturminner	Få på plass skilt og skjøtselsplan for Kjerkehøen og ødegårdstufene på Ørsund.	Møre og Romsdal Fylkeskommune i samarbeid med Sunndal kommune	2025	

Del 3: Utvalgte kulturminner fra Sunndal kommune

6.0 Forklaring til tabellen

Kulturminnene i denne listen kan ikke regnes som uttømmende. Om et kulturminne ikke står på listen over de utvalgte kulturminner betyr ikke det at det ikke er verneverdig. De utvalgte kulturminnene anses for å være av spesielt stor kulturhistorisk verdi, lokalt, regionalt eller nasjonalt. Søknader om midler til disse bør vektes foran kulturminner som ikke er på listen. Med på listen er ikke automatisk fredede kulturminner og kirkesteder som har annet vern med mindre de er nevnt i den fylkesvise planen.

En del av disse har fått vern i forrige planperiode, det kan være vern i form av regulering i kommuneplaner eller ved vern av riksantikvaren, andre er nye på lista eller har det ikke enda. De automatisk frede kulturminnene og kirkestedene på listen har allerede et lovbestemt vern. Kolonnen for vern angir om de i dag har et vern, ikke om de skal vernes. En verning gjennom regulering bør gjennomføres for alle punktene på lista.

I lista ligger også en vurdering av hvilken risiko det er for at kulturminnet blir ødelagt eller forringet. Det er ikke oppgitt her hvilken eventuell trussel det handler om, men de vanligste er rett og slett dårlig vedlikehold, samt at utbygging og sentrumsfortetting kommer i konflikt med kulturminnene.

6.1 Utvalgte kulturminner

K= Kildeverdi O=Opplevelsesverdi B= Bruksverdi F=Forsterkende overbyggende årsaker RV= Rissikovurdering

* Også nevnt i fylkesplanen

Risikovurdering (RV): Sterkt truet (S), Truet (T), Stabil (St), Vedlikeholdt (V)

Kategori	Kulturminne	K	O	B	F	Vern	RV
Kulturminner i utmark	Gjetarhøtto på Grytfjellet	x	x			Ja	St
	Tvillingløo på Smisetfossen	x	x				St
	Løene på Seterhaugen	x	x				St
	Jaktbuene i fjellet	x	x	x			St
	Kvenntuftene ved elva Grøa	x	x				St
	Åfar sag	x	x	x			St
	Geitsetra utafor Flå	x	x				St
	Dalsbø sag m. sagrenne	x	x				St
	Vassfordelingssystemet i Kvennhusskogen på Ålvundeid.	x	x				St
	Kvenntufter med vassfordeling på Almhjell	x	x				S
Kulturminner i vei og ferdsel	Rendølsetra i Innerdalen	x	x	x			
	Lauvåbrua	x	x				S
	Brooklynbrua	x	x	x			T
	Ålvundfossbrua	x	x	x			V
	Rodesteiner, avstandsmerker ved vei	x	x				T
	Gammel Snøguttu	x	x				St
	Dalsbø bro	x	x	x			

Kulturminner forbundet med industri	Kraftanlegg i Svisdalen	x	x				St
	Taubanen i Lilledalen	x	x				St
	Dalen 2	x	x				St
	Frørenseriet på Smestad	x	x				St
	Bøkkerverkstedet på Neslandet	x	x				St
	Rokkmakerverkstedet i Litlvågen	x	x				T
	Gammelsmia på Sande	x	x			Ja	St
	Basepunkt på Håsøran	x		x			St
	Gaudøla damanlegg i Øksendal*	x	x	x	x		St
	Reinset og Ålvund kraftstasjon	x	x	x			V
	Vaskeriet i Auragata	x	x	x		Ja	St
	Smia på Håshjellan	x	x	x			V
	Aura kraftstasjon	x		x	x	Ja	S
Kulturminner forbundet med jordbruk	Kulturlandskap med steingjerder og tufter i Virumddalen/Innerdalen*	x	x	x	x	Delvis	V
	Fjellgårdene og seterdalene i øvre Sunndal*	x	x	x	x		St
	Steingjerder og kulturlandskap i Litldalen	x	x	x			T
	Steingjerder/råk på Sande/presthagan	x	x	x			S
	Åkertun	x	x	x		Ja	V
	Sandgårdene på Sande	x	x	x		Ja	St
	Bortstu Torske, hele tunet*	x	x	x	x		V
	Våningshus på Hagen i Øvre Sunndal	x	x	x			V
	Stabburet på Røkkum	x	x	x		Ja	St
	Kulturområdet Litvågen	x	x	x	x	Ja	S
	Stabburet på Oppistu Drøpping	x	x	x			V
	Våningshus på Oppdøl*	x	x	x	x		V
	Våningshus på Lillebråten	x	x	x			V
	Tunet på Ångarden på Husby	x	x	x			V
	Fjøset på Pestua Børset, Ålvundeid	x	x	x			V
	Kvern, stampe og badstue på Litle-Fale						St
	Øvre Kobbskjæret, samenygd stue og fjøs	x	x	x			St
	Storbolkjen, elveforbygging på Gravem*	x	x	x	x		T
	Romfohjellen – Hus, eldhus og fjøs i en bygning	x	x	x			St
	Dørspeil på Østigard Flatvad	x	x	x			St
	Prestegården på Hov*	x	x	x	x	Ja	St
	Flåstuo*	x	x	x	x	Ja	V
	Nisjaløkk, samenygd stue og fjøs	x	x	x			St
	Utistu Snøva, finsta i vestenden	x	x	x			V
	Hjellmo, hele gårdstunet	x	x	x			V
	Kulturområdet på Ålvund	x	x	x			V
Kulturminner forbundet med handel og fiske	Kulturlandskapet på Flå/ Flåøya*	x	x	x	x	Delvis	V
	Øksendalsøra	x	x	x		Ja	V

	Den gamle handelsbebyggelsen på Opdøl inklusivt kaia.	x	x	x			St
	Flatvadteina*	x	x	x	x		St
	Naustet på Flå	x	x	x			St
	Kirkebåtnaustet på Rykjem	x	x				T
	Naust i Mulvik med innhold	x	x	x			T
	Pakkhuset i Ålvundfjord (del av kulturområdet Litjvågen)	x	x				S
Kulturminner forbundet med britisk lakseturisme	Alfheim*	x	x	x	x		V
	Vangshaugen*	x	x	x	x		V
	Elverhøi	x	x	x			V
	Gammelhuset på Tredalsbakken	x	x	x			V
	Phillipshaugen	x	x	x			V
	Bjerkeroa i Lindalen	x	x	x			St
	Fiskedamanlegg ved Dalen	x	x				St
	Nyheim	x	x	x			V
	Phillipshagen	x	x	x			V
Kulturminner forbundet med andre verdenskrig	Bunkere på Sande/ Fagerhaugen	x	x				T
	Flyvarslingsstasjon på Ørnhaugen	x	x				St
	Hytta i Haremdalen	x	x				St
	Bunker i Hovsnebbå	x	x				St
	Vakthytte på Gjørashaugen	x	x				St
	Løpegraver på Smiset	x	x				St
	Bunker på Løkenøyen	x	x				St
Kulturminner fra nyere tid	Gamle øra skole	x	x	x		Ja	V
	Gammelbanken	x	x	x		Ja	V
	Den opprinnelige bebyggelsen i Villabyen	x	x	x		Ja	V
	Vollaskrø i Øksendal*	x	x	x	x		V
	Murgårdene på Sunndalsøra	x	x	x		Ja	V
Forsamlingshus	Hafsås skole	x	x	x			T
	Svisdal skole	x	x				T
	Jordal skole	x	x	x			V
	Skrondal skole	x	x	x			St
	Jordalsgrenda ungdomshus	x	x	x			V
	Flå ungdomshus	x	x	x			St
Gamle kirkegårder	Musgjerd kirkegård	x	x			Ja	T
	Husby gamle kirkegård	x	x			Ja	St
Utvalgte automatisk fredede kulturminner	Helleristingen på Gravem*	x	x		x	Ja	St
	Gravfeltet på Leikvin	x	x		x	Ja	T
	Fangstanlegg v Reinsvatnet*	x	x		x	Ja	St
	Fangstanlegg v Fiskbuvatnet*	x	x		x	Ja	St
	Ødegårdsanlegg på Ørsund*	x	x		x	Ja	V
	Reinsvatnet R1 steinalderboplass	x	x		x	Ja	T

6.2 Grunnlag og argumentasjon for utvelgelsen av kulturminnene

Kulturminner i utmark

De utvalgte kulturminnene i denne kategorien er alle eksempler på forskjellig bruk av utmarka gjennom tidene, det være seg til rekreasjon eller næring. Flere av kulturminnene er satt i stand på lokalt initiativ eller betyr ekstra mye for mange.

Løene på Seterhaugen er utvalgt på grunn av det store frivillige initiativet som har vært gjort for å sette dem i stand. De er derfor i dag i god stand i motsetning til de fleste andre utløer i kommunen.

Tvillingløa på Smiset ble valgt ut på grunn av sin sjeldne form. Det er uvanlig med denne type løer. I tillegg ble den restaurert av ungdomslaget på Ålvundeid på 90-tallet slik at den er i noenlunde god stand.

Jaktbuer og andre konstruksjoner slik som gjetarhøtto på Grytfjellet finnes mange steder i fjellet, flere av dem er vedlikeholdt og i god stand på grunn av at de er til nytte i dagens reinsjakt. De knytter fortidig bruk sammen med nåtidens og viser at kulturminner også kan være til praktisk nytte. Det finnes ikke en fullstendig oversikt over alle sammen.

Kvennhustuftene på Grøa og ved Almhjell, vassfordelingssystemet i Kvennhusskogen og sagene er utvalgt blant andre lignende konstruksjoner på grunn av sitt omfang, lange historie eller den håndverksmessige kvaliteten i utførelsen. De viser hvor viktig vannkraft og utmarksnæring var for det gamle bondesamfunnet og hvor mye arbeid man kunne legge ned for å ta det i bruk.

Figur 14: Flere massive ramper og grøfter ledet vannet til rett kvern ved Somrungen på Almhjell. Her var det fem kverner, hver med sine lange opp,urte ramper som gav fall ned til kvernkallen. En kvern er bevart og flyttet til museet. Foto: Jarle Stavik, Nordmøre museum.

Kulturminner i vei og ferdsel

Lauvåbrua er den eneste bevarte buebrua langs gammelvegen i Sunndalen. Det er stor lokal interesse for bevaring av den.

Brooklynbrua befinner seg i samme område som Lauvåbrua. Den er et eksempel på hengebruene over Driva som det finnes flere av. Med ønske om å ha med minst en av disse kulturminnene i planen ble denne utvalgt på grunn av at den er i generelt god stand på grunn av lokal dugnad og initiativ.

Ålvundfossbrua har lenge vært prioritert som kulturminne i kommunen. Selv om den ikke er svært gammel er den oppmurte brua med falske bærebuer dekorativ og motiv for mange foto helt fra den ble bygd.

De resterende kulturminnene i denne kategorien er valgt ut for å representere de mange gamle veimerkingene og veitraseene rundt om i kommunen. Mange har imponerende murverk slik som støttemurer og vitner om mye arbeid med håndmakt.

Kulturminner forbundet med industri

Sunndal er en industrikommune. Siden 1913 har vannkraft vært sentralt. De restene som er igjen fra den første og de senere utbyggingene på lista er til dels de eneste som er igjen av sitt slag i kommunen, dels valgt ut som representant for sin kategori. Det gjelder Dalen 2, taubanen i Litldalen og basepunktet på Håsøran.

Kraftanlegget i Svisdalen vitner om den småskalaindustrien som oppsto rundt om kring i bygdene. Slike småkraftverk ble laget flere steder i kommunen og var i bruk til det sentrale strømmettet kom på plass. Kraftverkene på Reinset og Ålvund er andre eksempler som vitner om bruk av vasskraft i et stadig mer moderne Norge, de er enda i drift. Gaudøla damanlegg er utvalgt på grunn av at det er et eksempel på framifrå steinhåndverk som fremdeles er godt bevart.

I kategorien småindustri kommer også bøkerverkstedet på Neslandet, Rokkmakerverkstedet i Litlvågen. Dette er de eneste bevarte av sitt slag i kommunen. Gammelsmia på Sande er av samme kategori, mens smia på Håshjellan er valgt ut fordi den er forbundet med smedvirksomheten til Auraverket. Men en bedrift som startet i det små og som nå er blitt en storbedrift.

Frørenseriet på Smestad kunne like gjerne havnet under jordbrukskategorien. Her var det stor drift i sin tid. Folk kom langveis fra for å sile grasfrø. I dag er frørenseriet i god stand på grunn av lokal interesse og initiativ, det er også det eneste av sitt slag i Sunndal.

Vaskeriet i Auragata representerer historien til det voksende industristedet utenfor portene til aluminiumsverket. Hjemme gikk det damer som arbeidet like hardt som mennene. Et sted hvor de møttes over arbeidet var det vesle vaskehuset i Auragata. Det er i dag allerede regulert til hensynssone i sentrumsplanen.

Figur 15: Frørenseriet på Smestad er et godt eksempel på hamskiftet i jordbruket og småindustri i bygdene. Foto: Jarle Stavik, Nordmøre museum.

Kulturminner forbundet med jordbruk

Det er gjort et utvalg av de mange kulturminnene i kommunen. Når det kommer til kulturlandskap, steingjerder etc er det de best bevarte som er valgt ut.

Sunndal hadde stor produksjon av kunst og håndverk. Enkelte steder er det enda bevart spor etter dette kunsthåndverket slik som på dørspeilet i Østigard Flatvad. Et annet eksempel finner vi på veggene i finstua på Utistu Snøva.

Det er færre og færre komplette gårdstun igjen i Sunndal. Det er gjort et utvalg blant de best bevarte. En gård besto av flere bygninger plassert i et vist forhold til hverandre tre av de beste eksemplene finner vi på Hjellmo, Husby og Bortstu Torske. Her er i tillegg låna på gårdene ekstra interessante arkitektonisk. De tre tunene har alle flere bevarte eldre bygninger og firkantformen på tunet bevart. Bortstu Torske har i tillegg svært rikt utskåret og malt inngangsparti med dørkrone. Låna på Ångarden på Husby har vinduer fra den gamle kirken fra 1712 og er til dels rikt dekorert på innsiden.

Sande er i dag helt gjenbygd uten en eneste åker rundt, tunet er truet og er derfor regulert til vern i sentrumsplanen. Det sammen kan sies om prestegården på Hov som må ses i sammenheng med kirken som allerede har et vern. I tillegg kommer Åkertun som eneste bevarte gårdsbygning i det egentlige sentrum av dagens Sunndalsøra. Prestegården og Åkertun er vernet i sentrumsplanen. For å ta vare på de få husmannsplassene som er igjen i Sunndal er et utvalg kommet med her. De utvalgte stedene har også bygningstrekk som i dag er sjeldne i Sunndal, men som en gang var normen, samenbygd stue og fjøs. Dette finner vi igjen på Øvre Kobbskjæret i Ålvundfjord og på Nisjaløkk. Eller som på Romfohjellen hvor man også har eldhus i samme hus. På Sande er en røykovnstue fra Sunndalsøra, opprinnelig en strandsitterstue blitt til eldhus. Det er vernet i sentrumsplanen. Låna på Opdøl, Hagan og Lillebråten er alle enten av betydelig alder og/eller utmerker seg med godt bevarte bygningstrekk. Lensmannsgården Opdøl har i tillegg et ekstra bredt våningshus med mye unikt inventar bygd til huset.

Andre gårdsbygninger kan også ha betydelig elde eller ha trekk som man i dag ikke ser så mye av blant dagens gårdshus. Stabburet på Rykjem, Flåstuo, Fjøset i Litlvågen, fjøset på Børset og husa på Litlfale. Fjøset på Børset har nylig blitt støttet av kulturminnefondet.

Storbolkjen, elveforbyggingen på Gravem, er det største byggverket i Sunndal i utstrekning, med en imponerende mengde dekkstein og masser flyttet til. Den er et kroneksempel på hvilke storarbeid man kunne gjøre med relativt primitive redskaper. Det er betydelig lokalt engasjement omkring den.

Fjellgårdene med seterdalene i indre del av Sunndal har nasjonal verdi som kulturmark og med mange og godt bevarte eldre bygninger.

Figur 16: Eldhuset på Sande er sammenbygd av et tidligereldhus og strandsitterstue fra Sunndalsøra. Røykovnstuas konstruksjon er tydelig innvendig. Foto: Jarle Stavik, Nordmøre museum.

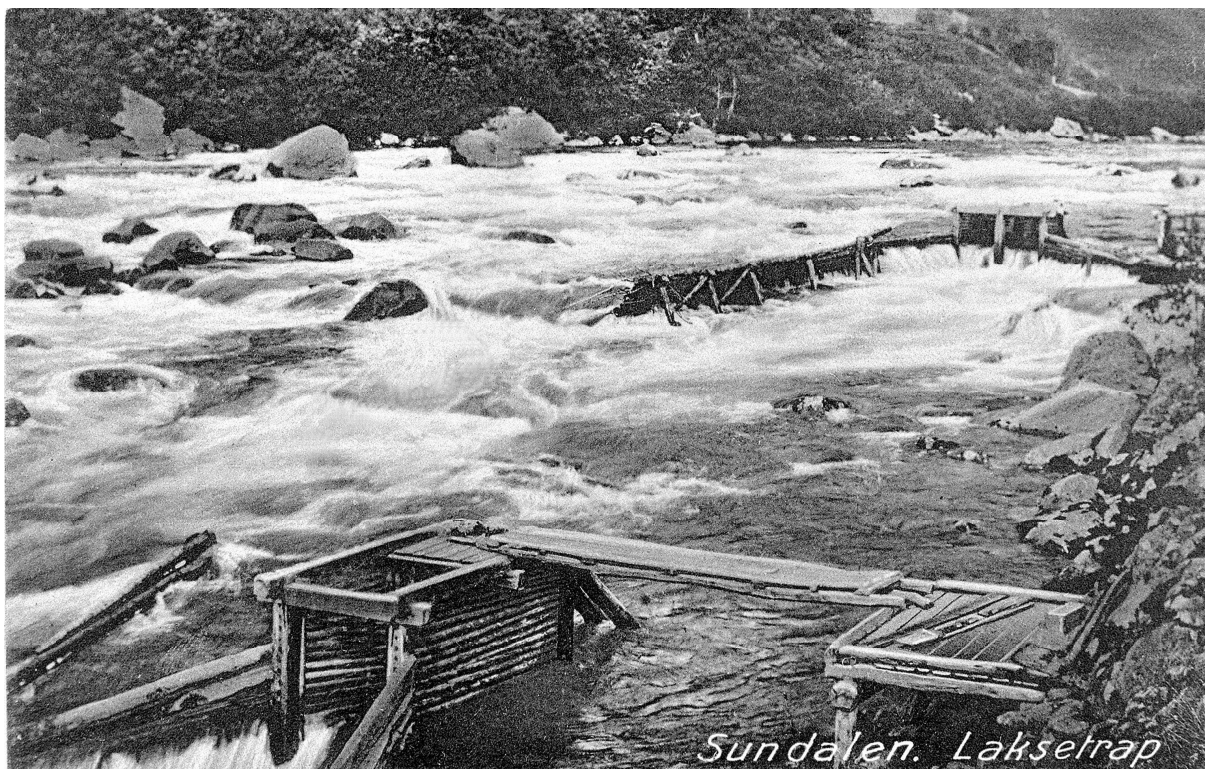
Kulturminner forbundet med handel og fiske

Mange av bygningene i denne kategorien står i fare for å forsvinne etter hvert som fisket og fjordtrafikken har tatt slutt. Det er fremdeles noen få naust igjen, noen med betydelig alder eller interessant historie. Naustet på Flå og kulturmiljøet ellers på Flå og Flåøya, Naustet i Mulvika og kirkebåtnaustet på Røkkum er utvalgte eksempler på dette.

Pakkhuset i Ålvundfjord er en siste rest i Ålvundfjorden fra tiden sjøveis ferdsel var det vanligste og det eneste på listen.

Øksendalsøra har blitt kåret til landets best bevarte strandsted og bevaring av den har betydelig lokalt engasjement i ryggen. «Lillebroren» er strandbebyggelsen på Opdøl som også er godt bevart. Begge er i tillegg steder som er i bruk noe som øker nytteverdien av dem. Det er en egen reguleringsplan for Øksendalsøra som gir de eldre bygningene vern.

Det er bare en bevart teine i Driva. Flatvadteina, den ble satt i stand ved hjelp av offentlige midler og stor dugnadsinnsats. Den må bevares for ettertiden som den siste i sitt slag. Bruken av teina er også et utdøende håndverk og fiske i teina bør derfor regnes som en del av teina som skal tas vare på, på samme linje som selve byggverket.

Figur 17: Driva var "full" av lakseteiner før, i dag er det bare teina på Flatvad (i bakgrunnen) som er bevart. Foto registrert i sammenheng med fotoinnsamlingen til Sunndal kommune.

Kulturminner forbundet med britisk lakseturisme

Alle bygningene i denne kategorien er godt ivaretatt, til dels på grunn av godt lokalt engasjement, og er unike. Alle har også en interessant historie som er verdt å ta vare på. Nyheim og Elverhøy har fått midler fra kulturminnefondet etter at de ble prioritert inn i kulturminneplanen i forrige planperiode.

Kulturminner forbundet med andre verdenskrig

Etter hvert som tiden har gått har de fleste minner fra krigen blitt utradert. For å ta vare på denne viktige delen lokalhistorien har man valgt ut noen av de få som fremdeles er igjen. Enkelte er i ruiner, andre slik som bunkersanlegget på Sande, er strukturelt i orden men trenger sterkt til vedlikehold. Her er det også gjort et frivillig arbeid lokalt for å ta vare på historier og gjenstander fra krigen. Flere tusen bilder tatt av tyske soldater under krigen er kommet tilbake til Sunndal. De er digitalisert, men bare de som tilhører museet er tilgjengeliggjort. En bok om krigen i Sunndal er under planlegging støttet økonomisk av Hydro. Det frivillige engasjementet rundt det immaterielle ved krigen må oppmuntres og ivaretas.

Kulturminner fra nyere tid

Det moderne Sunndalsøra er 110 år i 2023. Fra 1913 til i dag har mye forandret seg på Sunndalsøra. For å ta vare på noen få bygninger er enkelte bygninger med brukspotensiale og arkitektoniske verdier valgt ut slik som gammelbanken og Gamle øra skole. I tillegg kommer bygningsmiljøene murgårdene og villabyen.

Av spesiell arkitektonisk betydning er Vollaskrøa. Med arkitekttegnet hus og interiør. Huset er i tillegg ekstra godt bevart. Huset har fått midler fra kulturminnefondet etter at det ble med i den opprinnelige kulturminneplanen.

Forsamlingshus

Skoler, ungdomshus etc. er mange steder forsvunnet. De som er kommet på lista er kommet dit for å gi de resterende ett vern de ellers ikke ville ha hatt. Noen blir tatt vare på av privatpersoner, andre er det mindre lokalt initiativ rundt.

Figur 18: Ungdomshuset på Flå er kanskje det minste ungdomshuset i fylket. Her var det tettepakket med folk innendørs under flåbasarene før i tiden. Foto: Bodil Rød.

Gamle kirkegårder

Det er to av dem i kommunen. Begge med mulige røtter tilbake til middelalderen. Det er lokalt engasjement for bevaring av disse to, en faktor som ytterligere bidrar til å få dem på lista. De har vern på grunn av sin status som middelalderkirkested.

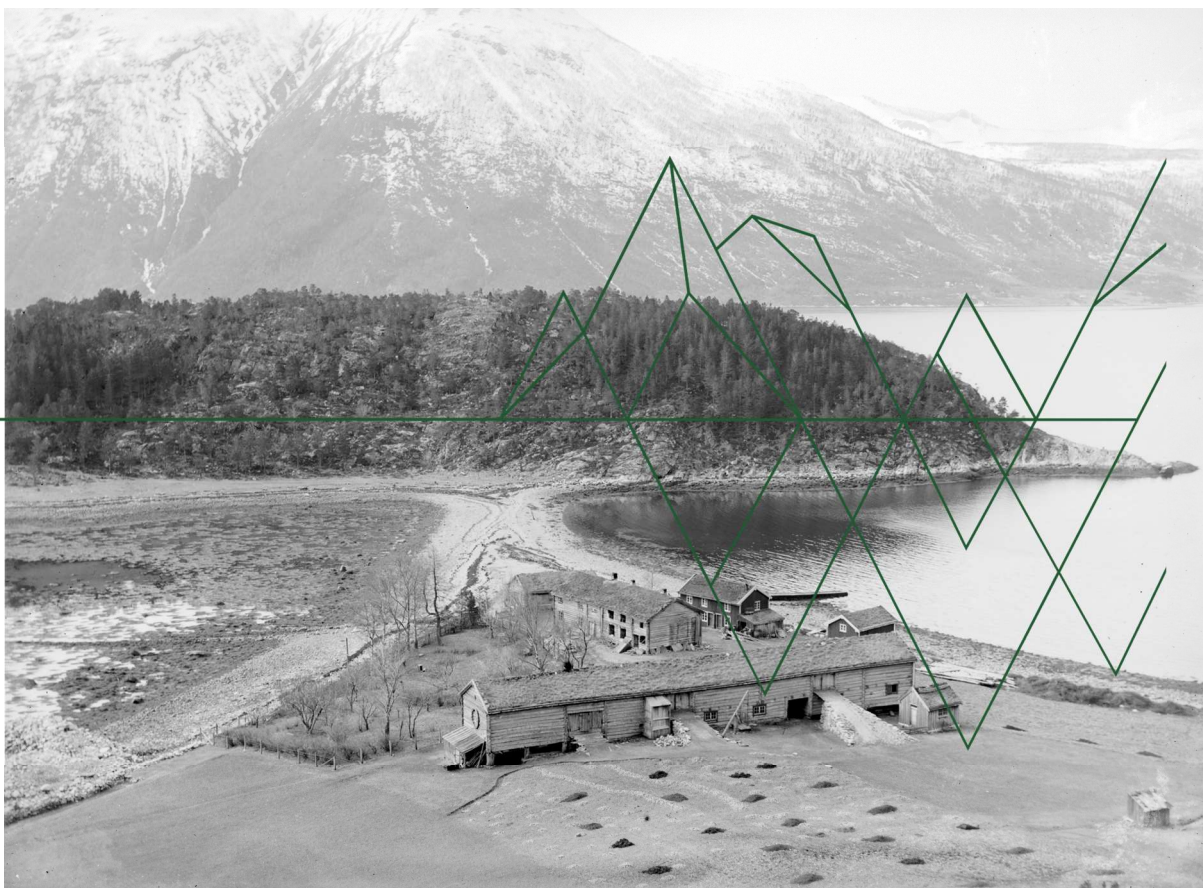
Utvalgte automatisk fredede kulturminner

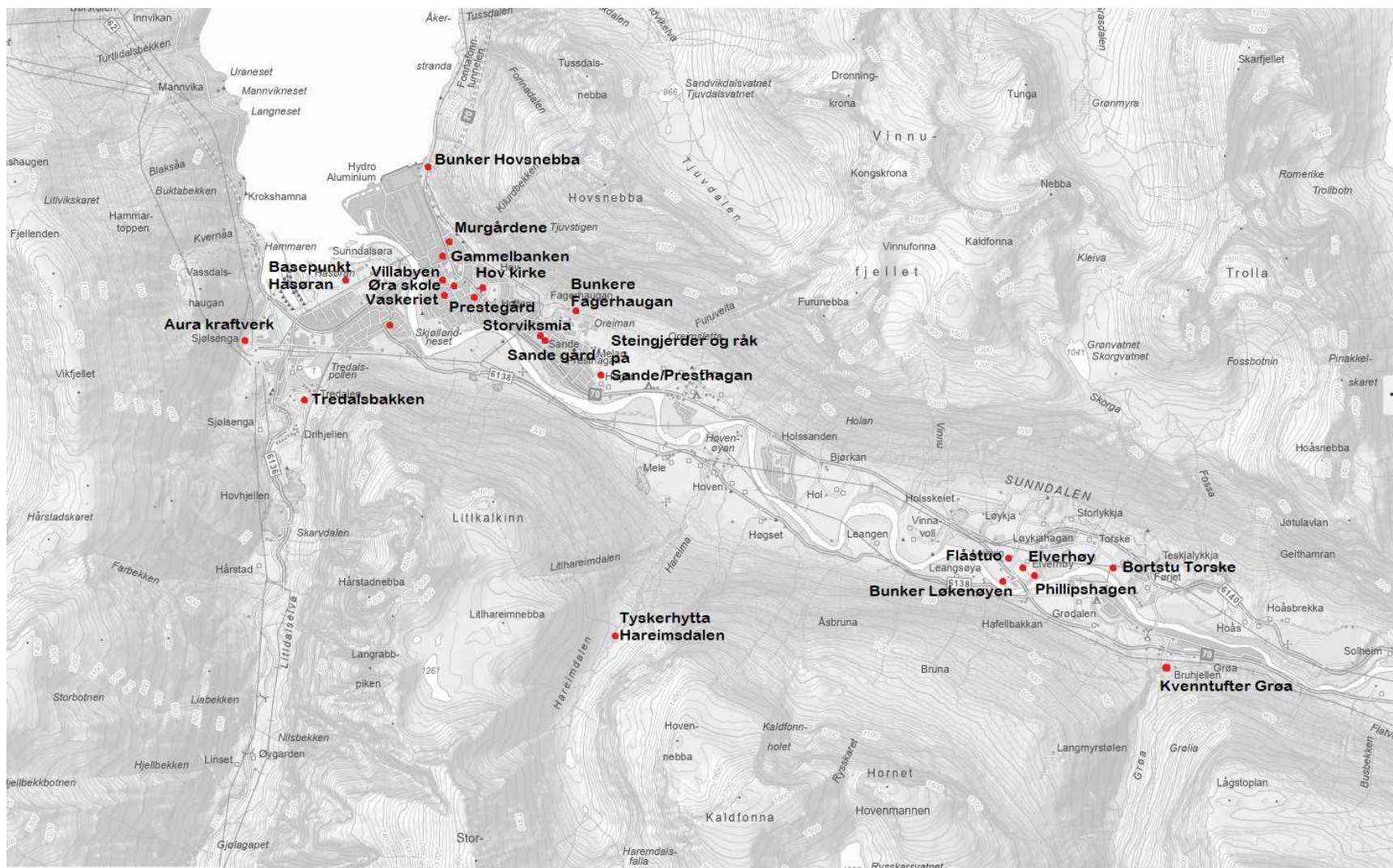
Alle så nær som Reinsvatnet R1 er på den fylkesvise lista. R1 er en av de ti eldste boplassene i landet fra pionerfasen i steinalderen. Det er også lokalt engasjement for tilrettelegging av flere av dem. Spesielt miljøet på Flå har stor lokal aktivitet for tilrettelegging og bevaring.

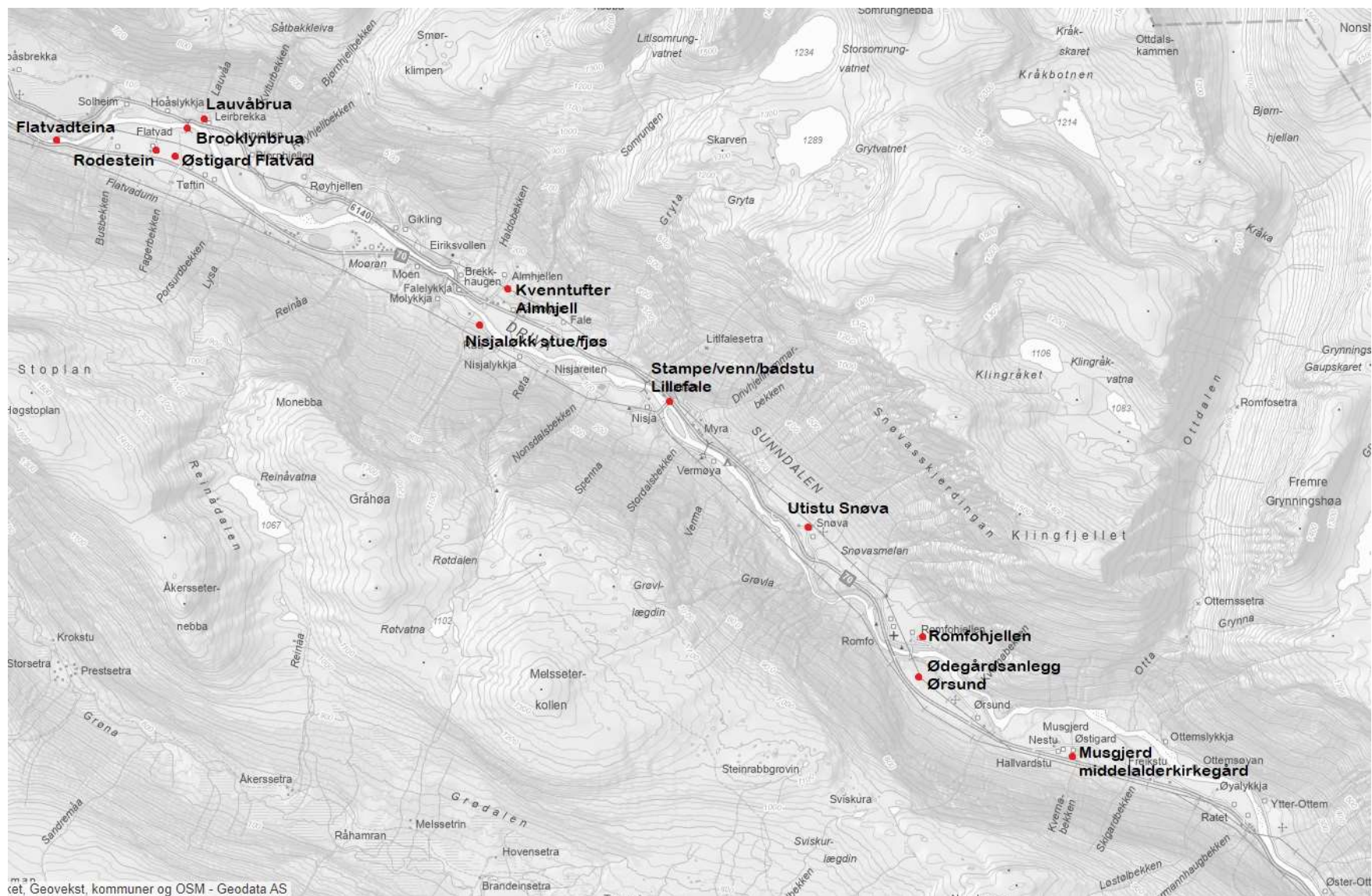
Sunndal kommune

Vedlegg 1: Kart over utvalgte kulturminner med ekstra stor verdi

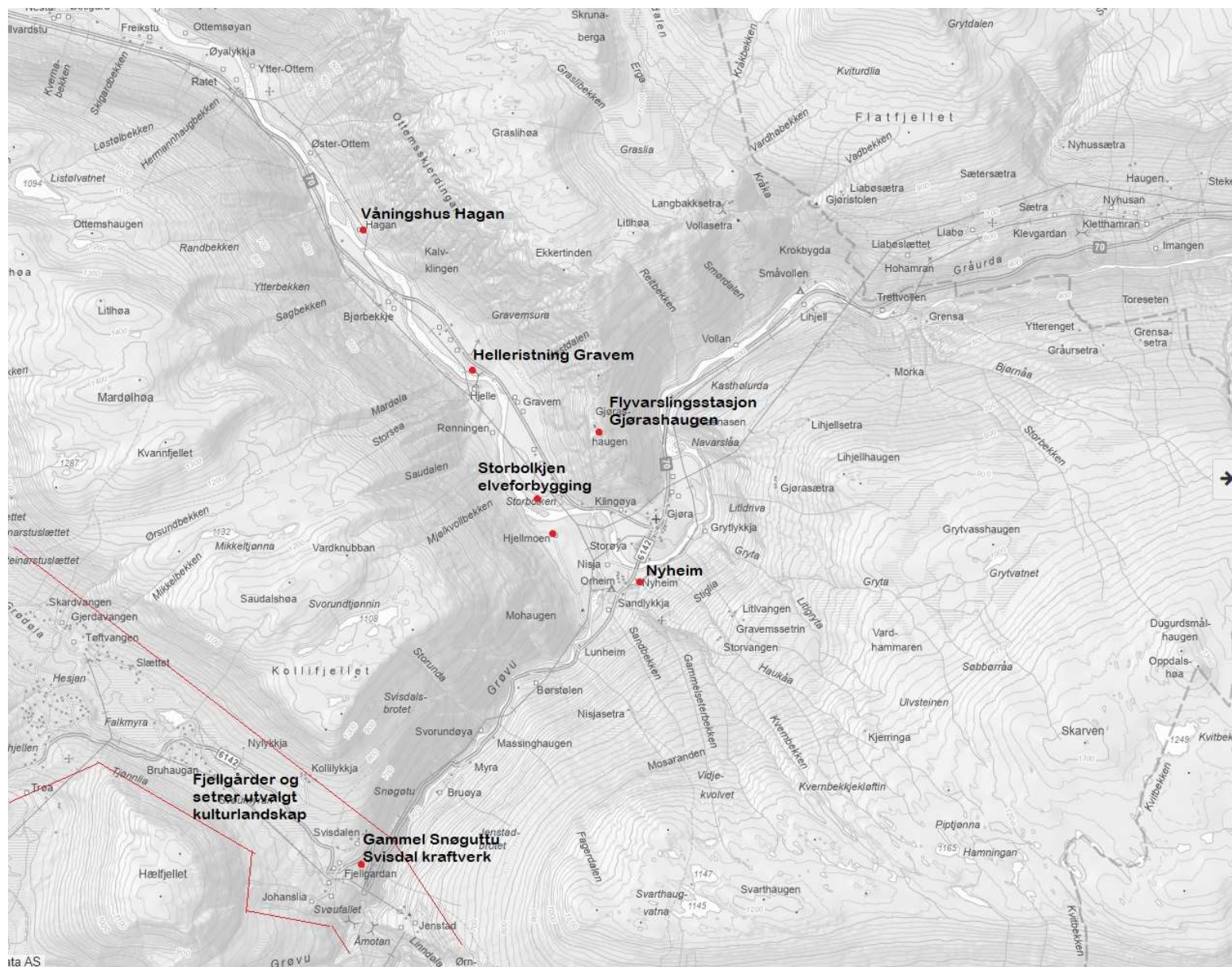

19 Utvalgte kulturminner i nedre Sunndal.

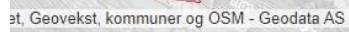

et, Geovekst, kommuner og OSM - Geodata AS

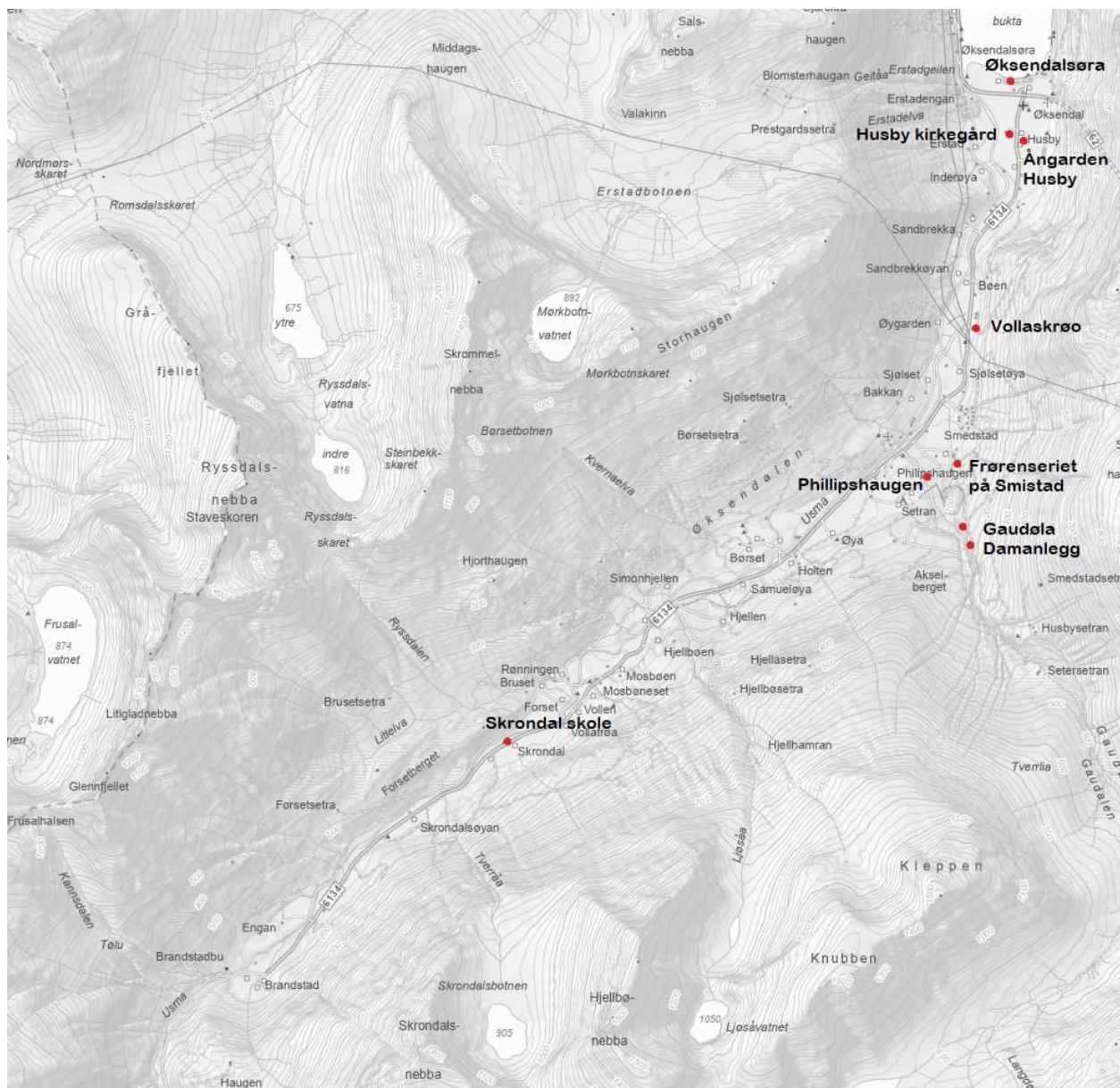
Figur 20: Midtre Sunndal

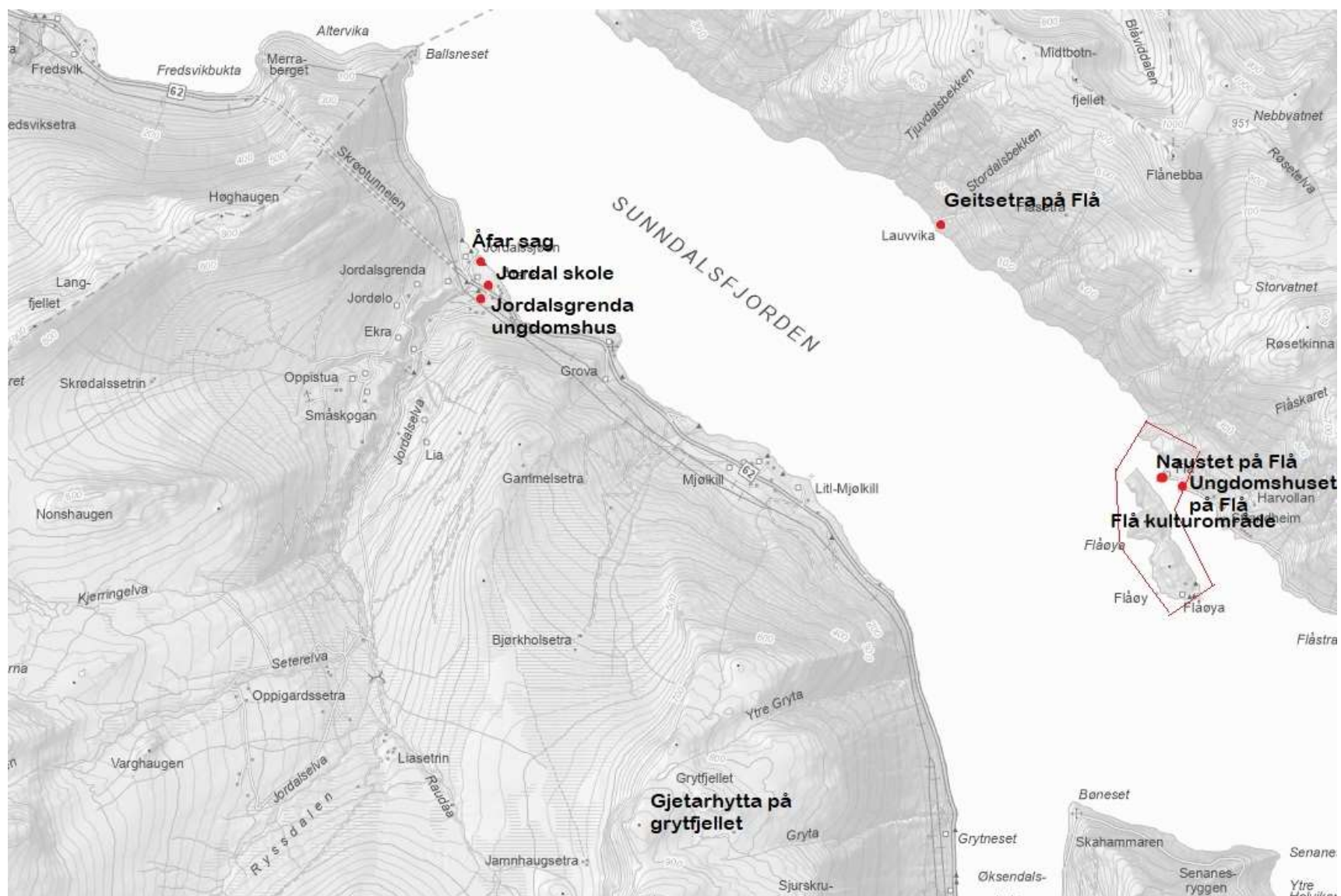
Figur 21: Øvre Sunndal

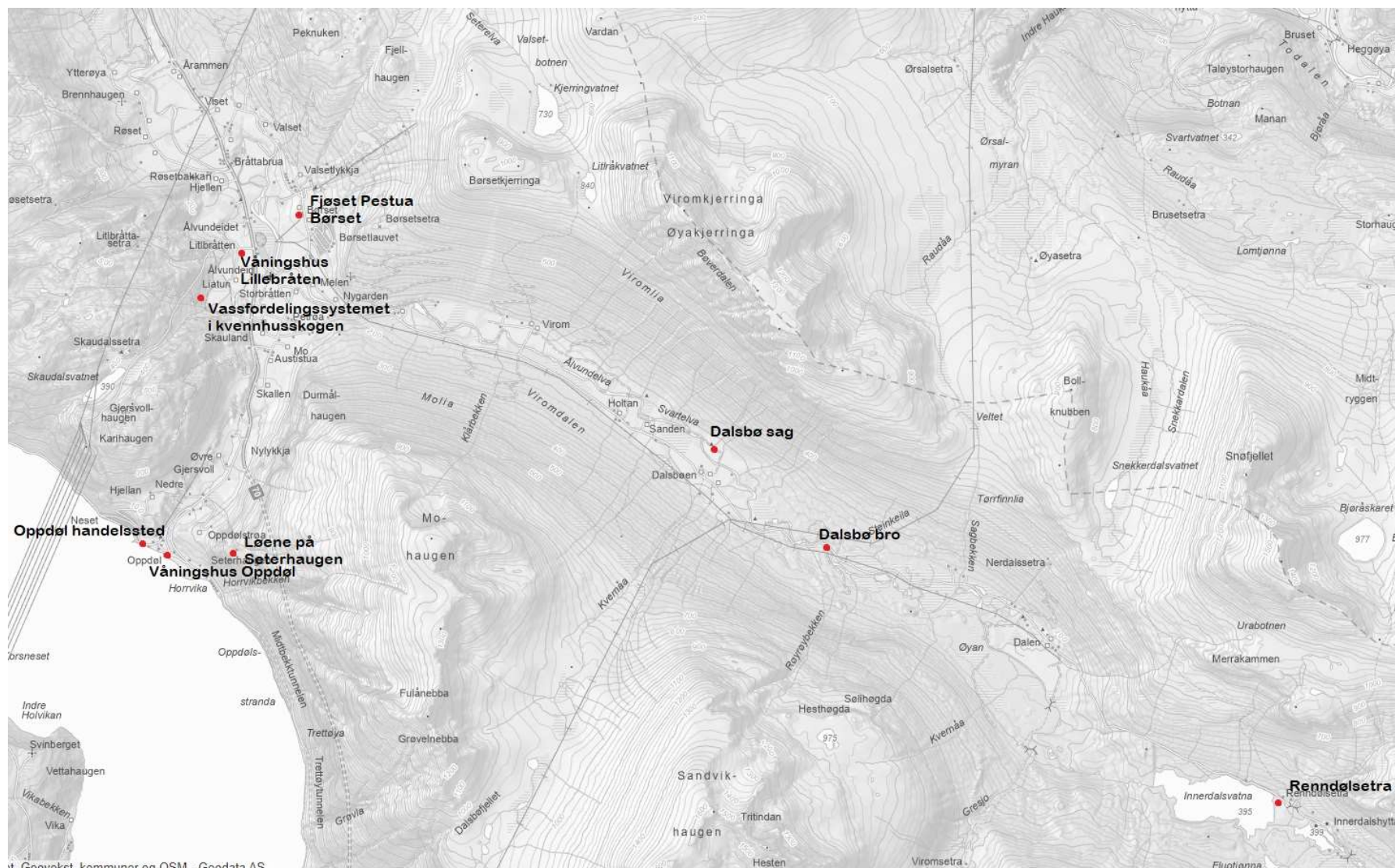

Figur 22: Sunndalsfjella sørøst.

Figur 24: Øksendal

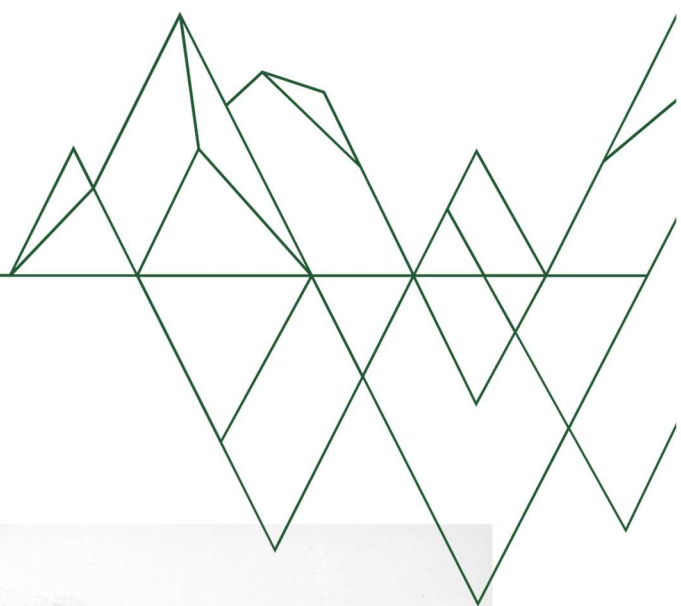

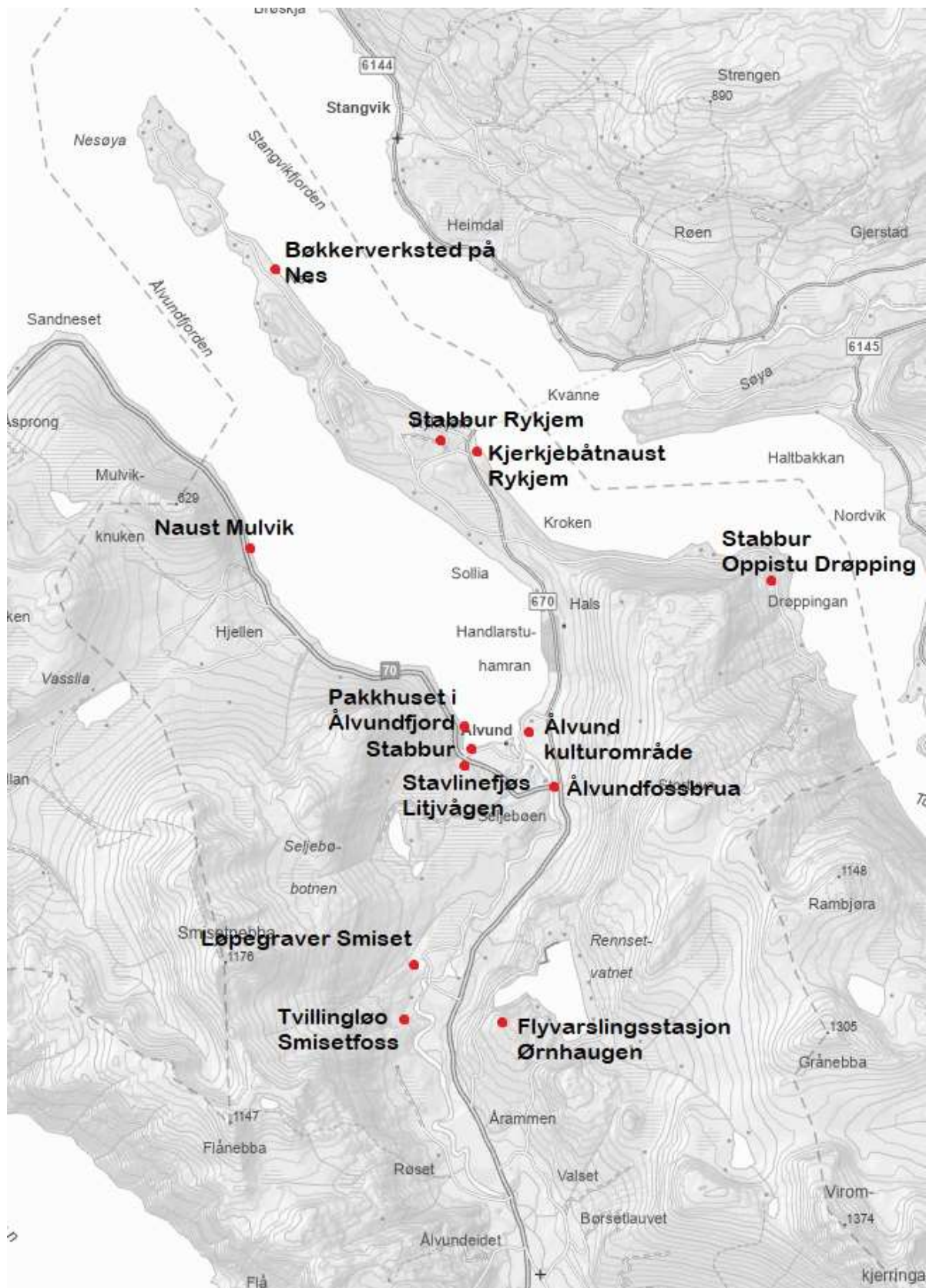

it. Geovekst. kommuner og OSM - Geodata AS
Figur 26: Ålundeid.

Sunndal kommune

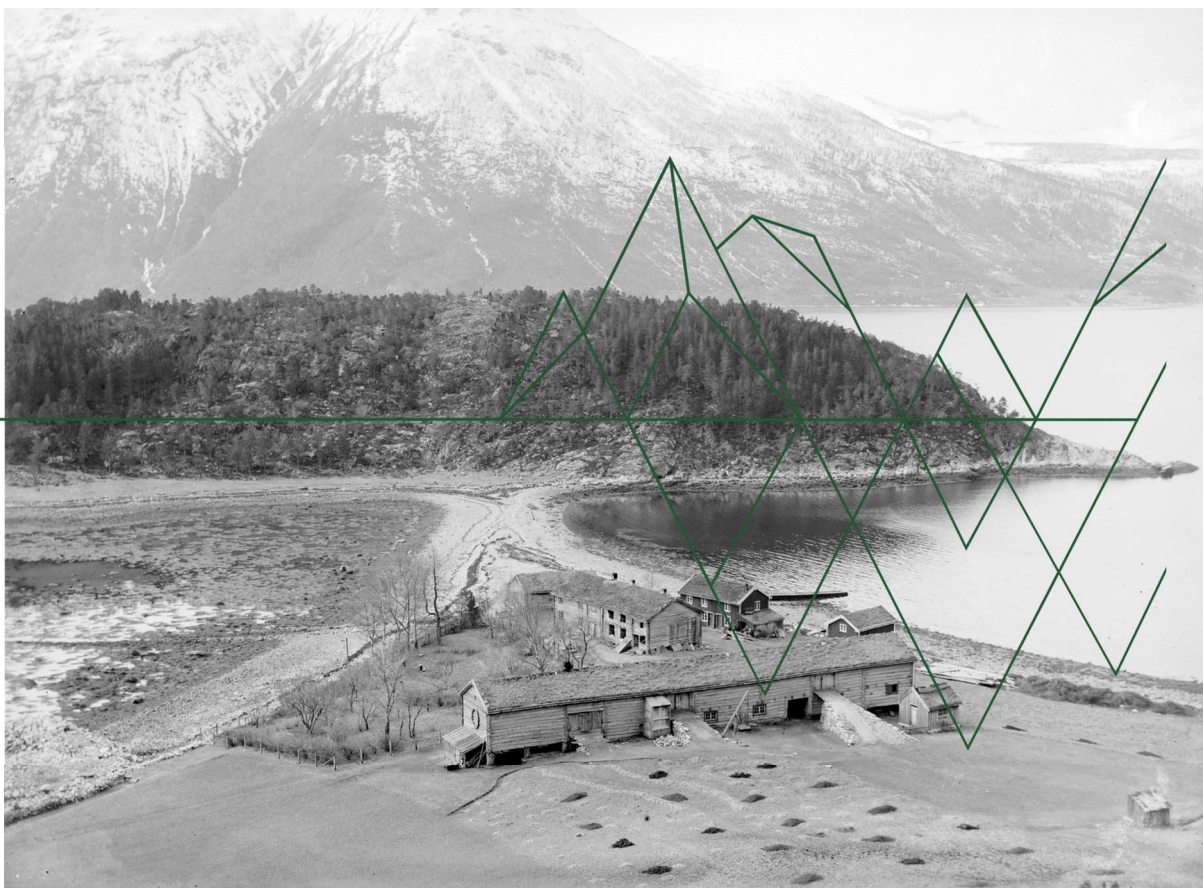

Figur 27: Ålvundfjord

Sunndal kommune

Sunndal kommune

